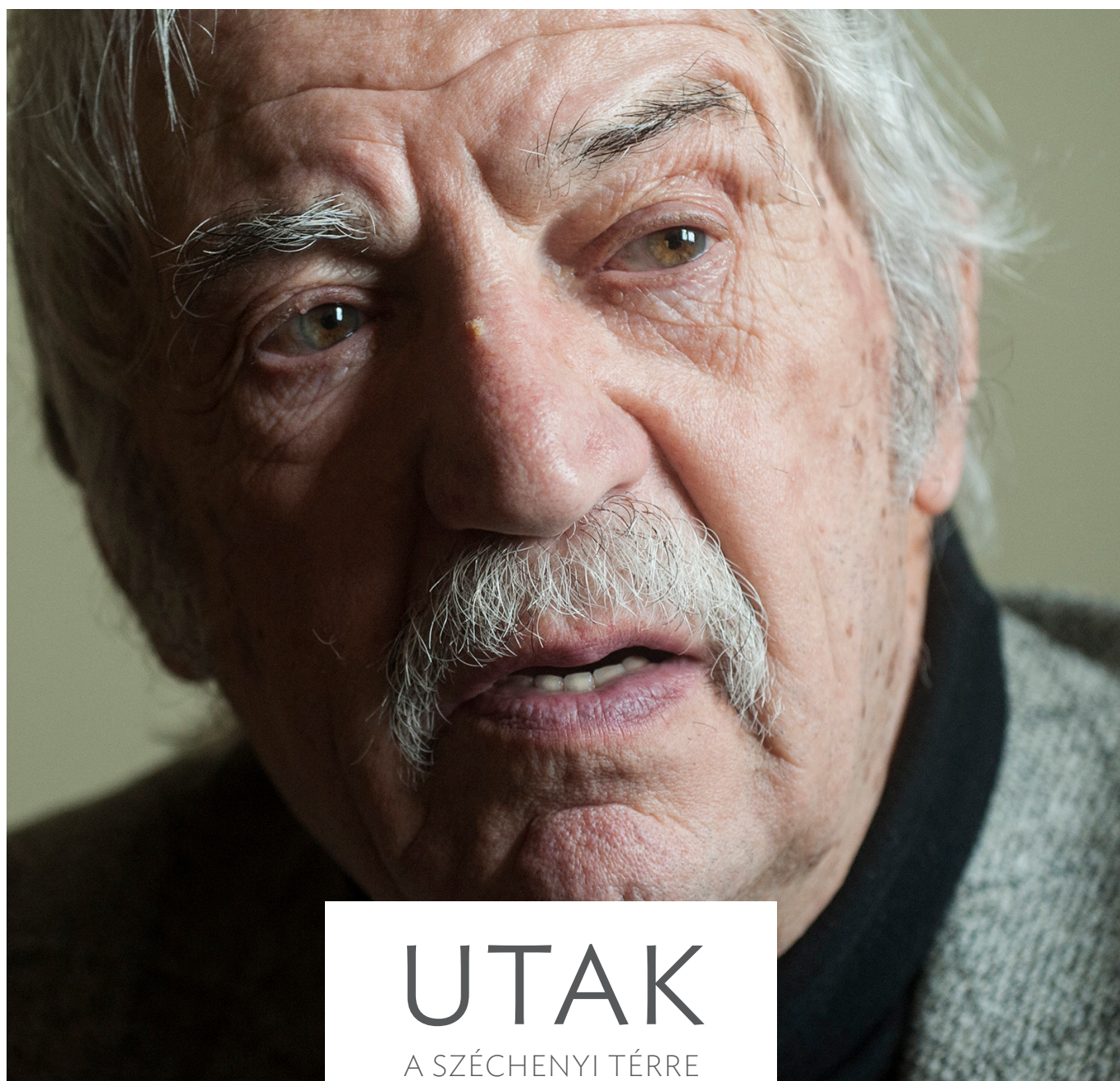

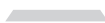
„BELÉPNI CSAK MEZÍT LÁB SZABAD”

INTERJÚ SZENTES TAMÁS
AKADÉMIKUSSAL

UTAK
A SZÉCHENYI TÉRRE

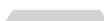
„BELÉPNI CSAK MEZÍTLÁB SZABAD”

INTERJÚ SZENTES TAMÁS
AKADÉMIKUSSAL

UTAK A SZÉCHENYI TÉRRE

„BELÉPNI CSAK MEZÍTLÁB SZABAD”

INTERJÚ SZENTES TAMÁS
AKADÉMIKUSSAL

AZ INTERJÚT KÉSZÍTETTE ÉS A KÖTETET
SZERKESZTETTE: VELANCSICS BÉLA

A
MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
SOROZATA

© Magyar Tudományos Akadémia, 2019

© Velancsics Béla, 2019

Magyar Tudományos Akadémia
1051 Budapest, Széchenyi István tér 9.
mta.hu

Kiadja: Lovász László, az MTA elnöke

Olvasószerkesztő: Földes Zsuzsanna

Layout: Szabó Éva

ISBN 978-963-508-911-6 (E-PUB)

ISBN 978-963-508-911-6 (PDF)

ISSN 2560-1644

Minden jog fenntartva!

ELŐSZÓ

„Egy hosszabb interjúban elevenítsék fel életük és kutatói pályájuk meghatározó állomásait” – ezzel a kéréssel fordultam néhány, az elmúlt évtizedekben saját tudományterületén meghatározó akadémikushoz 2016 őszén írt levelemben.

A cél az volt, hogy a kutatókat a szélesebb nagyközönségnek is bemutassuk, hogy segítségükkel felvillantsuk az elmúlt évtizedek olyan eseményeit, összefüggéseit, amelyek elbeszélésük nélkül talán feledésbe merülnének. Az interjúkat 2017 elején kezdte el felvenni Velancsics Béla, az MTA Kommunikációs Főosztályának munkatársa.

Általában két hosszabb beszélgetés eredményeként született meg az a szöveg, amelyet az interjúalanyok jóváhagyását követően szerkesztett változatban közlünk a Magyar Tudományos Akadémia weboldalán.

Az mta.hu-n publikált anyagok nem tudományos tanulmányok és nem a teljesség igényével írott életrajzok. Újságírói munka eredményei: interjúk. A beszélgetések közben gyakran hangzottak el utalások személyekre vagy eseményekre. Közülük a kevésbé ismertekről az interjú műfajában ritkán alkalmazott, de az olvasót a megértésben segítő lábjegyzetek készültek.

A sorozat ötödik darabjaként a Szentés Tamással készített interjút olvashatják. Remélem, hogy a személyes életutak felidézése hozzájárul a közelmúlt tudománytörténetének jobb megismeréséhez és megértéséhez.

Lovász László

Szentés Tamás

Dunakeszi, 1933. március 8.

KÖZGAZDÁSZ, AZ MTA RENDES TAGJA,
PROFESSOR EMERITUS

SZENTES TAMÁS

KÖZGAZDÁSZ,
AZ MTA RENDES TAGJA,
PROFESSOR EMERITUS

1955-ben szerzett diplomát a budapesti Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem elméleti politikai gazdaságtan szakán.

1955-től 1962-ig szerkesztő-lektor a Közgazdasági és Jogi Könyvkiadónál. 1962-től a budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem oktatója: 1971-ig egyetemi adjunktus, 1974-ig docens, majd 1974-től nyugdíjba vonulásáig egyetemi tanár, 1995 és 1998 között tanszékvezető, 2002-től professor emeritus.

1967-től 1971-ig a Dar es-Salaam-i Egyetem (University of Dar es Salaam) tanszékvezető professzora és a tanzániai National Development Corporation igazgatótanácsának tagja.

1964-től 1985-ig az MTA Afro-Ázsiai Kutató Központjának, majd az ebből alakult Világ-gazdasági Kutató Intézetnek másodállású tudományos főmunkatársa, 1985 és 1989 között a Társadalomtudományi Intézet tudományos igazgatóhelyettese. 1994-ben és 1996-ban meghívott vendégprofesszorként a kaliforniai UCLA egyetemen oktatott.

Az MTA levelező tagjává 1993-ban, rendes tagjává 1998-ban választották.

Hosszú időn át rendszeresen közreműködött meghívott szakértőként különféle nemzetközi szervezetek munkájában, több éven át az Egyesült Nemzetek Egyeteme (United Nations University, UNU) külső munkatársaként kelet-európai koordinátora volt a szervezet egyik nemzetközi kutatási programjának. Meghívott előadóként a hazaiakon kívül számos külföldi, illetve nemzetközi tudományos társaság konferenciáján vett részt, és több külföldi folyóirat szerkesztőbizottságának vagy tanácsadó testületének volt tagja.

Állami és Széchenyi-díjas, de munkássága elismeréseként átvehette egyebek mellett az Arany János Közalapítvány a Tudományért nagydíját, valamint a Magyar Köztársasági Érdemrend középkeresztje kitüntetését is.

A társadalom bajai mindig is érdekelték, de a társadalomtudomány felé csak egy orvostudományi egyetemi kitérő után kanyarodott Szentés Tamás akadémikus pályája. A kritikai szemléletet a tudományban és a mindennapokban egyaránt fontosnak tartó kutató érdeklődését a hatvanas évek elején Afrika keltette fel. A gyarmati rendszer örökségét, a fejlődés lehetőségeit, valamint az elmaradottság általános problematikáját nemcsak távolból vizsgálta, hanem Afrikában is. 1967-től négy évig Tanzániában, a Dar es-Salaami-i Egyetemen oktatott. Egykori hallgatói között nemzetközi hírű közgazdász és államfő is van. Szerinte a társadalomtudományokban a vizsgált jelenségek, folyamatok és az azokra vonatkozó elméletek megértése, magyarázata, illetve értékelése szükségessé teszi eredetük, keletkezésük adott helyen és időben létező körülményeinek a figyelembevételét, vagyis a történeti megközelítést, de a bonyolult és ellentmondásos összefüggésekre való tekintettel a holisztikus és a dialektikus szemléletet is.

Velancsics Béla: Egy pályatársa a fejlődés-gazdaságtan, illetve a fejlődéstanulmányok magyarországi doyenjének nevezte. Azt már én teszem hozzá, hogy valószínűleg azon kevés magyarországi kutató között is Ön a kor- és rangidős, akiknek tudományos tevékenysége nagyrészt Afrikában szerzett tapasztalatokhoz kötődik. Az idáig vezető életútját felidézve először arra kérem, beszéljen a gyermekkorát és fiatalkorát meghatározó élményekről.

Szentés Tamás: 1933. március 8-án születtem Dunakeszin harmadik gyermekként, két testvérem születése után kilenc, illetve hét évvel. Édesapám az ottani Ocean konzervgyár tisztviselője volt, édesanyám háztartásbeli. Az érdekesség kedvéért megemlítem, hogy édesapám mint gyártásvezető és a technológia szakértője együttműködött Szent-Györgyi Albert¹ professzorral a magas C-vitamin-tartalmú Vitapric ételízesítő kikísérletezésében és gyártásában. Barátok is lettek, és szabadidejünkben együtt sörözgettek a valaha édesapám szüleinek tulajdonában lévő Pavilon Szálloda kerthelyiségében. Szüleim mélyen vallásos emberek voltak. Ugyanakkor, ha politikailag nem is, de érzelmileg, gondolkodásmódjukat illetően baloldali beállítottságúak voltak a fogalom eredeti értelmében.

¹ Szent-Györgyi Albert (1893–1986) – biokémikus, akadémikus, 1937-ben élettani-orvosi Nobel-díjat kapott „a biológiai égfésfolyamatok, különösképpen a C-vitamin és a fumársav-katalízis szerepének terén tett felfedezéseirért”.

V. B.: Ezen mit ért?

Sz. T.: Azt, hogy szociálisan érzékeny, a szegényeket pártoló, a kiáltó társadalmi egyenlőtlenségeket elutasító és mindenféle rasszizmustól idegenkedő emberek voltak. Mások között különbséget csak magatartásuk alapján tettek, származásuk vagy vallásuk alapján soha. A családjunkban például cigányokról általánosító rosszat már csak azért sem volt szabad mondani, mert édesapámat súlyos betegsége alatt az orosz hadifogságban cigány bajtársa ápolta, ő mentette meg az életét. Amikor pedig bátyám még a háború első éveiben a gimnáziumban néhány diáktársa hívására részt vett az egyik zsidó osztálytársuk megverésében, az erről tudomást szerző édesapám, aki egyébként ilyet soha nem tett velünk, hatalmas pofont kent le neki. Így soha nem viseltetem előítélettel a más etnikumhoz vagy valláshoz tartozókkal szemben. Ennek is szerepe volt abban – és ez már szakmai életpályámhoz tartozik –, hogy jóval később örömmel vállaltam afrikaiak oktatását, akiket éppúgy szigorúan vizsgáztattam, mint magyar hallgatóimat idehaza.

V. B.: Hova járt iskolába?

Sz. T.: Az elemi iskolát Dunakeszin, középiskolai tanulmányaimat pedig 1943-tól a ciszterci rend budapesti Szent Imre Gimnáziumában, 1949-től új nevén: a József Attila Gimnáziumban folytattam.

„ELEVE A KUTATÁS VONZOTT”

V. B.: Mikor érettségizett, és mennyire volt egyértelmű, hogy hol folytatja a tanulmányait?

Sz. T.: 1951-ben érettségiztem kitűnő eredménnyel. A „hogyan tovább?” kérdésére nem volt teljesen egyértelmű a válasz.

V. B.: Miért?

Sz. T.: Mert bár érdekelték a társadalom bajai, kedvenc olvasmányaim közé tartoztak a történelmi, filozófiai, társadalompolitikai írások, és az 1946-os választások előtt mindenhová elkísértem bátyámat, a Kisgazdapárt aktivistáját a gyűlésekre, sőt akkoriban még politikusi

pályáról is álmodoztam, mégis a Budapesti Orvostudományi Egyetemre adtam be a jelentkezésemet, immár a kutatóorvosi pálya ambíciójával.

V. B.: Kinek vagy minek a hatására?

Sz. T.: Volt benne része a sógoromnak, dr. Fülöp Bélának, aki a hazai fül-orr-gégészek egyik legelismertebb kiválósága volt. Még talán nála is fontosabb volt ebből a szempontból egy kutatóorvosról szóló regény, a Nobel-díjas Sinclair Lewis *Dr. Arrowsmith* című műve. Már csak azért is, mert maga a gyakorlati gyógyítás kevésbé érdekelt, sőt mindig is ódzkodtam a kórházaktól és rendelőktől. Vagyis eleve a kutatás vonzott, bár magáról a hazai kutatói pályáról, annak lehetőségeiről vajmi keveset tudtam.

V. B.: A felvételin gond nélkül vette az akadályokat?

Sz. T.: Addigi tanulmányi eredményeimre való tekintettel felvételi vizsga, illetve szóbeli meghallgatás nélkül vettek fel. Az első évfolyamot nemcsak kitűnő vizsgaeredményekkel végeztem el, hanem a szigorlatom végén még demonstrátori ajánlatot is kaptam két intézetigazgatótól: a kémiát oktató Straub F. Brunó² akadémikus professzortól és a biológiát tanító Kiszely Györgytől³, sőt kilátásba helyezték a majdani kutatói állást is.

V. B.: Milyen emlékeket őriz az akadémikus Straub F. Brunóról?

Sz. T.: Komoly hatással volt rám. Előadásainak nemcsak a tartalmával, hanem különösen azok módjával, stílusával. Olyannyira, hogy mintának tekintetem a későbbiekben. Konkrétan azt, hogy nemcsak mindenféle leírt szöveg vagy akár cédula nélkül adott elő nyelvileg is szabatos megfogalmazásban, hanem hogy miután ránézett az elemek periodikus táblázatára, valószínűleg „beindult” az agya: előadásai közben is továbbfejlesztette gondolatait, magyarázatait. Kiszely György előadásai is színvonalasak voltak, de rá leginkább úgy emlékezem vissza, mint egy mindig kedves, hallgatói iránt figyelmes, kérdéseiket nagy türelemmel megválaszoló ta-

² Straub F. Brunó (1914–1996) – biokémikus, akadémikus, 1970-től 1977-ig az MTA Szegedi Biológiai Kutatóközpont első főigazgatója, 1988-tól 1989-ig a Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsának utolsó elnöke.

³ Kiszely György (1909–1997) – orvos, biológus, egyetemi tanár, az 1962-ben alakult Genetikai Társaság első elnöke.

nárunkra. Nem kellett azonban egy fél év, hogy rájöjjenek: sokkalta jobban érdekelnék a társadalom bajai, betegségei, illetve fejlődése, mint az egyes embereké általában.

V. B.: Ez minek volt köszönhető?

Sz. T.: Például annak, amit a bajokról, a politikáról, a diktatúráról otthon és bejáróként a kora reggeli vonaton rendszeresen hallottam. Ezen többnyire csak az újpesti járműjavító üzem munkásai utaztak. Fontos indíték lehetett az is, hogy az egyetemen a kémiai gyakorlatot vezető adjunktus, Prágay Dezső⁴ – aki korábban lelkes párttag és NÉKOSZ-funkcionárius is volt, de már kiábrándult a kommunista rendszerből – néhányunkat, a hozzám hasonlóan egyházi iskolából kikerült hallgatókat rendszeres kirándulásokra hívott, amelyeken egyre inkább politizáltunk. Egymás között mind nyíltabban bíráltuk Sztálin és Rákosi rendszerét. Egyébként már a félév végi szünetben írtam egy kis esszét – persze csak magamnak és a barátaimnak – a szovjet típusú kommunista rendszerről, amelyet államkapitalista diktatúráként, az értéktöbblet állam általi kisajátításával és egy új, a diktatúra élén álló pártvezértől függő politikai osztály javára történő elosztásával jellemeztem. Erre és az említett fogalom használatára paradox módon az inspirált, hogy beleolvastam Marx fő művébe.

V. B.: A tőkébe?

Sz. T.: Igen.

V. B.: Hogyan került a kezébe?

Sz. T.: Ajándékba kaptam, mégpedig a politikától és különösen a kommunizmustól undorodó, református lelkészcsaládból származó leendő apósomtól. Amikor ő megtudta, hogy leányának, akihez az ő akkori naiv feltételezése szerint én csak mint „tanulópárja” járok fel oly gyakran, még marxizmus-leninizmusból is vizsgáznia kell, hirtelen elhatározással nekem ajándékozta a mű első kötetét, amelyet munkahelyén jutalomként kapott. Én a kötet több fejezetét nyomban el is olvastam nagy érdeklődéssel.

⁴ Prágay Dezső (1921–2011) – vegyész, biológus, a Petőfi Kör vezetőségének egykori tagja, 1956 után az amerikai magyar emigráció aktív személyisége.

V. B.: Kik és hogyan oktatták a politikai tárgyakat?

Sz. T.: Az említett tárgy szemináriumát például egy szakérettségis fiatalember tartotta. Jellemző, hogy a történelmi materializmus kapcsán a Dózsa-féle parasztlázadás tárgyalásakor Bakócz püspököt „Bakócz elvtársként” emlegette. A másik nem szakmai tárgyként a honvédelmi ismereteket oktatta egy fiatal hadnagy. Amikor az egyik szünetben rövid időre kiment a teremből, megnéztük előadásának az asztalon hagyott szövegét, amelyet mindvégig szóról szóra olvasott fel. Annak minden lapján néhány bekezdés után rendszeresen közbe volt iktatva, hogy: „Kérem ott az elvtársakat, hogy ne beszélgessenek”. Miután előadónk visszajött, és folytatta előadását, nemcsak figyeltük, hogy mikor ér a szöveg vonatkozó részéhez, hanem csendben vele együtt mondtuk a fenti szöveget, kuncogva persze.

„LEMONDTAM ORVOSTUDOMÁNYI TANULMÁNYAIM ÍGÉRETES FOLYTATÁSÁRÓL”

V. B.: Röviden visszakanyarodnék *A tőkéhez*. Mi volt a véleménye Marx művéről?

Sz. T.: Megragadott belőle az a gondolat és érvelés, amely a társadalomban minden értéket az emberi munkának tulajdonít, és a társadalmi egyenlőtlenségeket az értéktöbblet erőszakkal vagy anélkül, a piac révén való kisajátításával magyarázza. Úgy véltem, hogy az előbbi, vagyis erőszakos módszer jellemzi a hazánkban és másutt létrejött kommunista rendszert. A könyv persze nehéz olvasmánynak bizonyult, ezért is kívántam alaposabban elolvasni és megérteni. Mindennek végül az lett az eredménye, hogy – hosszas töprengés után és családom megrökönyödésére – lemondtam orvostudományi tanulmányaim ígéretes folytatásáról, és a budapesti Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem rektorától – akkori elnevezéssel kurátorától – kértem és kaptam lehetőséget arra, hogy évvizsga nélkül folytathassam ott egyetemi tanulmányaimat, amennyiben még a következő tanév megkezdése előtt különböző vizsgákat teszek, és minimálisan jó átlageredményt érek el.

V. B.: Mit szólt a családja? Nem próbálták lebeszélni?

Sz. T.: Szüleim persze meglepődtek, és nem örültek elhatározásomnak, de nem akartak bele-szólni a döntésembe vagy lebeszélni róla. Leginkább az sajnálta, aki azután életem társa lett. Az orvostudományi egyetemen eltöltött egyetlen tanév ugyanis abból a szempontból is fontos fordulópontra volt életemben, hogy ott ismertem meg a feleségemet, akivel már több mint hatvan éve élünk boldog házasságban. De ő megértette indokaimat. Egyébként ő is tagja volt a kémia-gyakorlatot vezető adjunktus által kiválasztottak körének, és tudott a vele külön is folytatott eszmecsereinkről. Így arról is, hogy azok során világnézeti kérdéseket is megvitattunk.

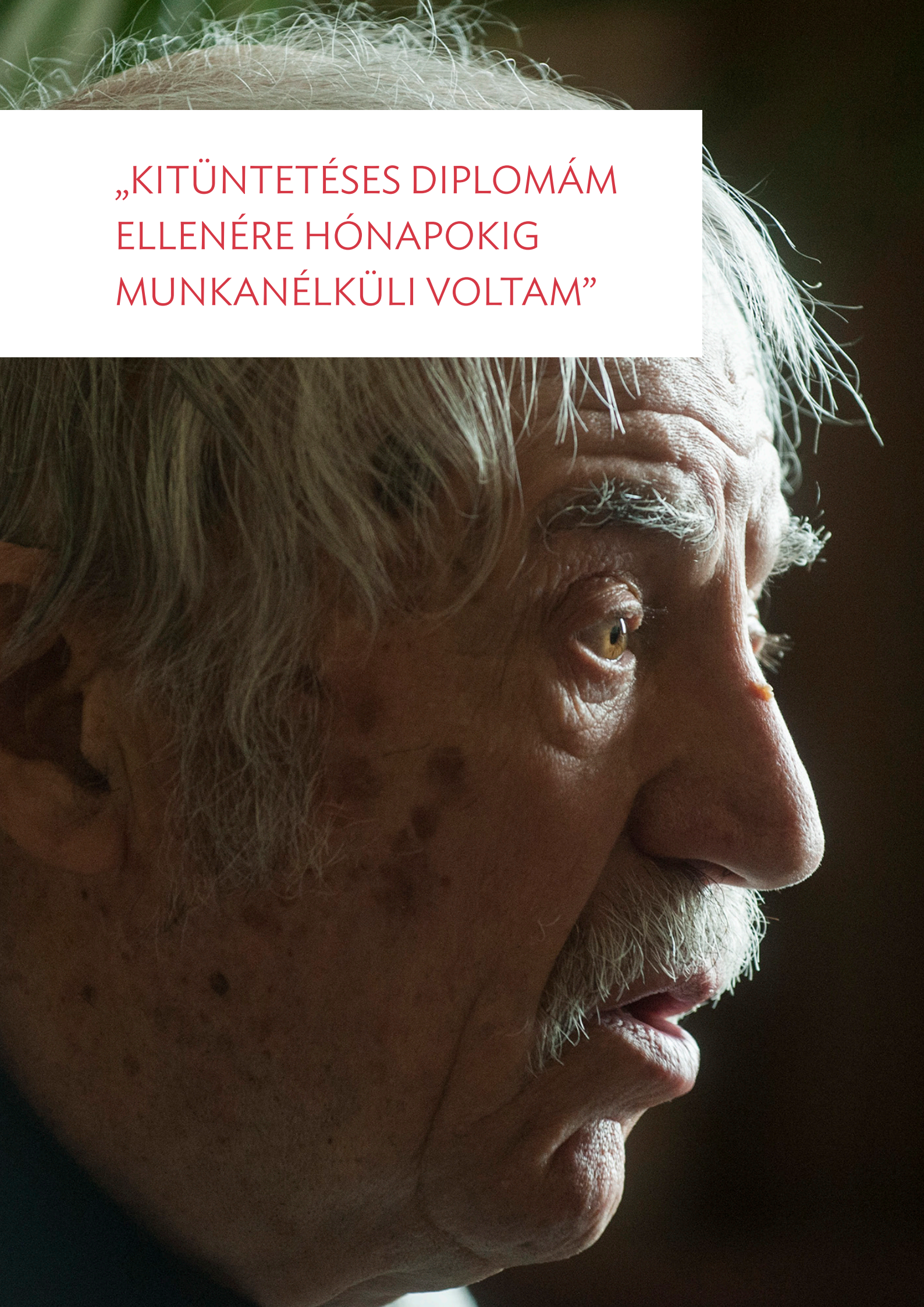
V. B.: Például milyeneket?

Sz. T.: Egy éjszakába nyúló beszélgetés kapcsán a szóban forgó adjunktus meggyőződéses ateistaként igyekezett engem meggyőzni például a materialista világnézet helyességéről. Azokra az ellenérveimre azonban, amelyek a „dialektikus materializmus” keretein belül is hangoztatott dialektika törvényeire és az azokból logikusan adódó következtetésekre hivatkoztak, nem tudott mit mondani. Vagyis arra, hogy az anyagi világban minden keletkezik, fejlődik, majd elmúlik, és hogy mindennek megvan a maga ellentétpárja, amiből következően ez az anyagi világ egészére is vonatkoztatva nemcsak felveti a keletkezésének kérdését, hanem utal egy nem anyagi lény – nevezzük akár Istennek, Allahnak, „abszolút szellemnek” vagy bárminek – a létezésére is, aki az anyagi világot létrehozta. Az említett érvekre alapozott és részben az embert más élőlényektől megkülönböztető lelkiismeret létezésére is épülő világnézetemet mindmáig megőriztem.

V. B.: Az előbb említette, hogy feleségét az orvosi egyetemen ismerte meg. Ő végül orvos lett?

Sz. T.: Igen, folytatta orvostudományi tanulmányait, majd summa cum laude diplomát nyerve gyermekgyógyász lett. Később még egy másik, közegészségügyi és járványtani szakorvosi képesítést is szerzett. Ő egyébként nagy kedvet és hajlamot érzett a képzőművészethez is. A tehetsége is megvolt hozzá, hiszen kiválóan rajzolt. Amikor én a tanzániai egyetemen dolgoztam, és a várostól távol lévő campuson éltünk, ő pedig nem folytathatott orvosi tevékenységet, nagyon szép batikfestményeket készített. Az egyik, amely a földeken dolgozó

„KITÜNTETÉSES DIPLOMÁM
ELLENÉRE HÓNAPOKIG
MUNKANÉLKÜLI VOLTAM”

afrikai asszonyokat ábrázolta, a Goethe Intézetben rendezett festménykiállításon díjat is nyert. Később Bognár József professzor kérésére feleségem elkészítette a másolatát, amely sokáig az Afro-Ázsiai Kutató Központban az ő igazgatói szobáját díszítette.

V. B.: Visszakanyarodva az Ön pályájához: hogyan érezte magát a közgazdaság-tudományi egyetemen?

Sz. T.: Jól, hiszen sok baráttra tettem szert, egy kiváló tanárt ismertem meg Mátyás Antal⁵ személyében, és igen sok szabadidőm is maradt olvasásra – annak köszönhetően, hogy ritka kivételektől eltekintve a tananyag és az előadások zömének színvonala és a vizsgák követelményszintje nagyon alacsony volt. A többnyire leírt szövegek felolvasását jelentő előadások gyakran annyira unalmasak is voltak, hogy a hátsó sorokba húzódom vagy olvasgattam, vagy elszunyókáltam. Itt jegyzem meg, hogy az elmélet-történetet oktató Mátyás Antal viszont mindig „fejből” és jól felkészülten tartotta előadásait. Az ő hatására néhányan a klasszikusok eredeti szövegeit is olvasgattuk, és így Adam Smith egyik írásában az előadó tanárok felkészületlenségének és az előadások felolvasásos formájának, ebből következően unalmas és fölösleges mivoltának, ugyanakkor meghallgatásuk kötelező jellegének és ellenőrzésének képmény bírálatával találkoztunk. Mivel feltűnt az időszerűsége, egyik csoporttársunknak az az ötlete támadt, hogy Adam Smith e szövegét jelentessük meg a szerző megnevezése nélkül. Erre sor is került, amire többen is felháborodtak, de amikor kiderült, hogy kinek a szövege ellen tiltakoznak, nevetségessé váltak.

Az alapozó kurzusok utáni szakválasztáskor az általános elméleti, úgynevezett politikai gazdaságtan szakot választottam, ahol különösen, sőt szinte kizárólag az elmélet-történet és az ún. „Tőke-szeminárium” jelentett érdeklődésemnek megfelelő új ismereteket. A mi csoportunknak mindkettőt a már említett Mátyás Antal professzor oktatta, akinek személyes példája és hatása ugyancsak fontos mérföldkövet jelentett pályafutásom történetében.

⁵ Mátyás Antal (1923–2016) – közgazdász, akadémikus. Nevéhez fűződik a modern nyugati közgazdaságtan fogalmainak, elméleti tételeinek és módszereinek első hazai megismertetése.

V. B.: Mivel és hogyan hatott Önre?

Sz. T.: Mátyás Antal közismerten a legszigorúbb tanára volt az egyetemnek, aki közvetlen munkatársaival és kedvelt hallgatóival szemben is elfogulatlanul, sőt élesen mondott kritikát. Tudományos munkáját kifejezetten az oktatás céljából végezte, és egész életét a jövő generációinak képzésére áldozta. Folyamatosan átdolgozta, frissítette és lényegesen kiegészítette az általa írott tananyagokat, és minden egyes előadására úgy készült fel, mint a legelsőre. Eltérően az akkor még gyakori felolvasásos előadásoktól, ő az előadásait fejből mondta. Számomra nemcsak az ő tudomány és oktatás iránti, egész életre szóló elkötelezettsége volt példamutató, hanem az is, hogy a hibákat, tévedéseket keményen bíráló magatartása mellett mindig kész volt segíteni, támogatni ifjabb kollégáit és tehetséges tanítványait, amikor azoknak erre szükségük volt. A „Közgazdasági elméletek története” című, általa oktatott tárgy volt az, amiből az 1950-es évektől kezdve több évtizeden át a magyar közgazdász-generációk egész sora ismerhette meg és sajátíthatta el – ritka kivételként a „szocialista” országok közgazdász-képzési gyakorlatában – a modern nyugati közgazdaságtan elméleti és módszertani ismeretanyagát annak történelmi előzményeivel együtt. Mátyás Antal a különböző elméleti koncepciók, illetve irányzatok összehasonlító vizsgálatából magától értetődően vont le kritikai következtetéseket, vagyis az elmélettörténetet eleve elméletkritikával kombinálta. Ez engem később a történeti és a kritikai szemlélet mindenkor alkalmazásának fontosságára ösztökélt. Ráadásul a „Tőke-szeminárium” során Mátyás Antal úgy tárgyalta és olvastatta velünk Marx *A tőke* című művét, hogy egy-egy elejtett megjegyzése vagy kérdőmondatként hangzó megállapítása a „vájtt fülűek”, illetve a kellően figyelmes hallgatók számára megvilágította a még ebben a kétségkívül zseniális műben is fellelhető következtetlenségeket vagy éppen ellentmondásokat, főként pedig a marxi elmélet és a „létező szocializmus”, illetve annak ideológiája közötti szakadékot. Mátyás Antal órái nyomán arra a következtetésre jutottam, hogy egyfelől nincsenek, nem létezhetnek tökéletes elméletek, hiszen minden elmélet absztrakcióra épül, másfelől egyetlen elméletet sem érdemes figyelmen kívül hagyni, mert mindegyikben fellelhető valamilyen hasznos, illetve tanulságos elem.

Bizonyára ennek a kritikai szemléletnek is köszönhető, hogy hallgatótársaim körében, főként pedig egyes tárgyak, különösen a „Szocializmus politikai gazdaságtana” szemináriumi óráin

olyan megjegyzéseket tettem, például Sztálin *A szocializmus néhány kérdése* című brosjúrájáról, hogy annak némely megállapítása ellentétben van Marx felfogásával. Egy másik esetben pedig azt a hosszasan tárgyalt kérdést, hogy mikor és milyen ismérvek alapján alakult át a „munkás-paraszt diktatúra” proletárdiktatúrává, merő szofisztikának minősítettem a „Tudományos szocializmus” szemináriumát vezető adjunktusnő füle hallatára. Ilyen és hasonló megjegyzéseim miatt, de talán azért is, mert egyedül voltam pártonkívüli a politikai gazdaságtan szakon, kellemetlenségeim támadtak.

V. B.: Egyébként amolyan „ami a szívéen, az a száján” típus?

Sz. T.: Ezt nem mondanám, hiszen érzelmeimet nagyon is el tudom titkolni, de meggyőződésemet, átgondolt véleményemet nem, különösen az ellentéteset és a bírálót. Főként azok előtt nem, akikre tartozik. Mellesleg szólva, az elmúlt fél évszázad alatt szinte egyetlen olyan főnököm sem akadt, akinek valami miatt ne mondtam volna nemet vagy bírálatot. Ez vonatkozik korábbi tanszékvezetőimre és intézetigazgató főnökeimre éppúgy, mint az egyetem több rektorára, sőt akadémiai elnökökre is.

V. B.: Említette, hogy az elmélet érdekelte. Milyen lehetőségei voltak az egyetem elvégzése után? Kutatói állást keresett?

Sz. T.: Szerettem volna, és Mátyás Antal professzor is azt akarta, hogy az általa vezetett elmélettörténeti tanszékre kerüljek tanársegédként. Az állásokat a friss diplomások között elosztó, akkoriban még működő bizottságnak azonban éppen az az adjunktusnő volt az elnöke, aki a „Tudományos szocializmus” szemináriumán tett kritikai megjegyzéseimre felháborodva reagált. Ő engem politikai okokból az ifjúság oktatására és tudományos munkára alkalmatlannak minősített, így a bizottság csak egy vidéki zöldségkereskedelmi vállalatnál ajánlott fel nekem állást. Ezt nem fogadtam el. Ezért kitüntetéses diplomám ellenére hónapokig munkanélküli voltam.

V. B.: Hogyan lehetséges ez, hiszen akkoriban a munkanélkülieket akár internálták is?

Sz. T.: Úgy, hogy ennek az időnek nagy részét a kötelező katonai kiképzésen töltöttem.

V. B.: Miként viselte el a katonaságot?

Sz. T.: Hát nem könnyen, különösen az őrmester ordítózását az alaki kiképzésen. De volt időnk baráti beszélgetésre és politizálásra is néhány hallgatótársammal, illetve barátommal, és voltak mulatságos mozzanatok is.

V. B.: Mint például?

Sz. T.: A kaposfői erdei táborban meglehetősen hűvös volt, különösen hajnaltájt. Nyolcfős sátrunkban egyik társunk titokban sárból-agyagból tűzhelyet épített, amelyhez csak egy kivezető kályhacső hiányzott. Egyik éjszaka kilopózva egy pár száz méterre lévő házikó falából kihúzta az előző nap ott látott kályhacsövet, és még akkor beépítette a tűzhelybe. Másnap reggel parancsszóra ébredtünk. A sátor előtt az ügyeletes tiszt állt, mellette a tábor borbélyja. Mint kiderült, ez utóbbi lakott a házikóban, ahonnan a kályhacsőből útközben kihulló koromcsíkja vezetett a sátrunkhoz. A tiszt, miközben társunkra büntetést szabott, alig bírta visszafojtani nevetését.

Ugyanitt egy alkalommal az ebédosztásnál a sor elején lévő társaink felháborodtak azon, hogy a salátát kézzel adagolta a konyhai személyzet, és tiltakozásul nem vették át az ebédet. Példájukat valamennyien követtük, amit a jelen lévő altiszt parancsmegtagadásként értelmezett, és jelentést tett a tábor parancsnokának. Ez utóbbi hamarosan megjelent, és minket vigyázzállásba vezényelve dörgedelmesen leszidott, mondván: „Maguk egyetemisták, sőt többen még érettségizettek is...”, majd ezután megjegyezte, hogy „Az ellenség keze betette ide a lábát”. Ez utóbbi később szállóigévé is vált.

V. B.: És hogyan oldódott meg munkanélküliségének problémája?

Sz. T.: Mialatt én katonai kiképzésen voltam, Mátyás Antal és munkatársa, Erdős Tibor⁶ professzor is igyekezett nekem állást szerezni. Kettejük segítségének eredményeképpen 1955 októberétől a Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó kezdő szerkesztője lettem.

⁶ Erdős Tibor (1928–) – közgazdász, akadémikus, 1990-től 1993-ig a Magyar Közgazdasági Társaság elnöke.

V. B.: Mi volt ott a feladata?

Sz. T.: Előbb csak kezdő, majd később felelős szerkesztőként a beérkező kéziratok gondos elolvasása és véleményezése, majd a szerzőknek javasolt és általuk végrehajtott vagy már általam elvégzett javítások szerzőkkel egyeztetett véglegesítése, a nyomdai előkészítés, végül a korrektúra elvégzése. Az első években a pénzügyi szerkesztőségben dolgoztam, később a külkereskedelmiben. Egyebek között szerkesztője voltam Alekszandr Kronrod *A pénz a szocializmusban* című, oroszról fordított és Jan Tinbergen *Ökonometria* című, angolból fordított könyvének, az első *Adóügyi Jogszabályok Gyűjteménye* című kiadványnak és *A biztosítás elmélete és gyakorlata*⁷ kötetnek. De írhattam is. *Az adózás alapkérdései* című, tankönyvként használt kötet egyik fejezetét az egyetem Pénzügyi Tanszéke és egyben a szerzői munkaközösség vezetőjének felkérésére én írtam meg.

V. B.: Akkor alapvetően kedvező fordulatként élte meg az odakerülését?

Sz. T.: Igen, hiszen az egyéb lehetőségekkel szemben, mint például az elfogadhatatlan állás vagy a munkanélküliség, ez lehetőséget biztosított számomra arra, hogy kapcsolatot tartssak az egyetemmel, illetve kapcsolatba kerüljek más kutató- és oktatási intézményekkel, és hogy a viszonylag kötetlen munkaidőnek köszönhetően tudományos munkát is végezhessenek. Ráadásul a kiadóban több olyan kiváló, nagy tudású és neves ember is dolgozott akkoriban, akinek a pályafutását a politikai változások törték ketté vagy módosították, vagyis akik „kegyvesztettként” kerültek oda – ahogy sokan hívták – abba a „szellemi internálótáborba”.

⁷ Kronrod, J[akov]. A[bramovics].: *A pénz a szocializmusban*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1956; Tinbergen, Jan: *Ökonometria*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1957; Váradi Imre et al.: *A biztosítás elmélete és gyakorlata*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1960; Vigh József et al.: *Az adózás alapkérdései*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1959.

V. B.: Milyen volt a hangulat ebben a közegben?

Sz. T.: A hangulat 1955-ben – érthetően – nem volt jó, de a következő évben, az SZKP XX. kongresszusán történtek hírére egyszerre megváltozott, és egyre nyíltabb véleménynyilvánításokra került sor.

Egyébként a kiadó szerkesztőjeként az egyetemi kapcsolatoknak köszönhetően ismerkedtem meg a Rajk-perben életfogytiglanra ítélt, majd később rehabilitált Ádám Györggyel⁸, aki a Világgazdasági Tanszék elődjéhez, a Haász Árpád⁹ professzor által vezetett Nemzetközi Gazdasági és Politikai Kérdések Tanszékére került. Ő a tudományos-technikai forradalom kutatásába néhány fiatal munkatársat is bevont, így engem is.

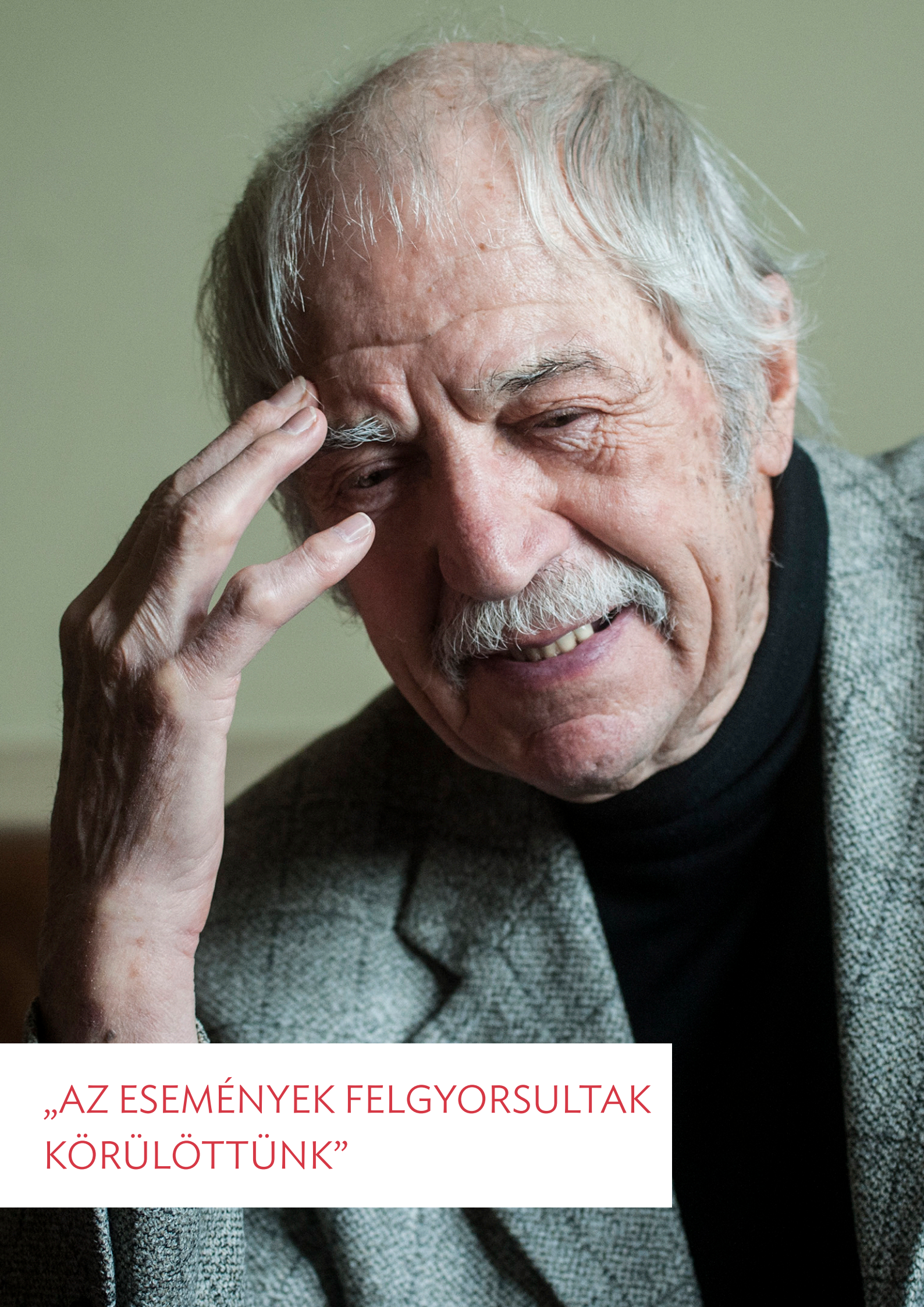
V. B.: Milyen kutatás volt ez?

Sz. T.: Végül is jobbra csak az adatgyűjtésig jutottunk el, mert a történelem közbeszólt. Az események felgyorsultak körülöttünk. Viszont az együttműködésünk barátsággá fejlődött, és Ádám György mindinkább megosztotta velem a politikával kapcsolatos gondolatait. Meglepett, hogy ő börtönévei és szörnyű megkínzásai ellenére is megmaradt kommunista világnézete, ifjúkori eszméi mellett, miközben gyűlölte Sztálint, Rákosit és a szovjet rendszert. Ha jól emlékszem, ő mutatott be Nagy Imrének, aki akkor az egyetem professzora is volt, és általa ismerkedtem meg a Rajk-per néhány elítéltjével is, valamint a párton belüli ellenzék néhány ifjabb tagjával is, köztük Szabó Andrással¹⁰. Ezek az új ismeretségek tanulságként kiegészítették és megerősítették azt a véleményemet, hogy embereket csak előítéletmentesen, aszerint szabad megkülönböztetni, hogy ki a tisztességes, becsületes, és ki a hazug, képmutató – nem pedig aszerint, hogy milyen a politikai múltja vagy a pártpolitikai hovatár-

⁸ Ádám György (1911–1974) – újságíró, a Rajk-per egyik elítéltje. 1956-ban a Magyar Értelmiség Forradalmi Bizottsága (MÉFB) vezetője. 1957-ben letartóztatják, 1963-ban szabadul. Ezt követően a Közgazdasági és Jogi Könyvtár adó szerkesztője.

⁹ Haász Árpád (1896–1967) – közgazdász, egyetemi tanár. A Tanácsköztársaság alatt a Közoktatási Népbiztosság munkatársa, majd 1948-ig emigrációban él. Később a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem professzora, illetve dékánja.

¹⁰ Szabó András (1928–2011) – jogász, akadémikus, alkotmánybíró.

„AZ ESEMÉNYEK FELGYORSULTAK
KÖRÜLÖTTÜNK”

tozása. A politika iránti érdeklődésem az SZKP XX. kongresszusán történtek és a Petőfi Kör¹¹ megalakulása után – persze az említett új ismeretségek folytán is – igencsak felerősödött.

V. B.: Ez mit jelent? Passzív szemlélőből aktív szereplővé is vált?

Sz. T.: Igen. Miután részt vettem a Petőfi Kör néhány nyilvános vitáján, így például az emlékeztető sajtóvitán, a Petőfi Kör egyik aktivistája is lettem, sőt szó volt arról, hogy tervezett, *Magyarán* című újságjának egyik szerkesztője legyek. Feladatot kaptam az október 23-i diák-tüntetés lebonyolításában is.

V. B.: Hogyan került kapcsolatba a Petőfi Körrel, és kikkel ismerkedett ott meg?

Sz. T.: A Petőfi Körhöz fűződő kapcsolatomat részben Ádám Györgynek, részben az annak vezetőségében az orvostudományi egyetemet képviselő Prágay Dezsőnek, illetve a közgazdasági egyetemet képviselő Bohó Róbertnek¹² köszönhettem. Ott ismerkedtem meg Tánczos Gáborral¹³ és másokkal is.

V. B.: Hogyan emlékszik vissza a híressé vált sajtóvitára?

Sz. T.: A sajtóvita feledhetetlen, olyan forró hangulatú volt, bekiabálásokkal, füttyökkel és vastapsokkal, hogy már a forradalom előszelének érződött, és a várható retorziótól való félelmet is kiváltotta. Szerintem mind a sajtóvita, mind a Rajk-temetés a forradalomhoz vezető folyamat fontos állomásai voltak. Igaz, a Petőfi Kör és a pártellenzék csupán fontos reformokat kívánt, és nem is gondolt, miként én sem, forradalomra, sőt nagyon is tartott a szélsőséges megnyilvánulásoktól. A Petőfi Kör vezetősége ezért is igyekezett az őszi diákfelvonulást úgy szervezni, hogy az békésen és provokációk nélkül történjen. Engem október 22-én telefonon rendelték be másnap reggelre a Petőfi Kör székházába, ahol a szervezés és irányítás központja volt. Amikor beérkeztem, kétségbeesett arcokat láttam, mivel a belügyminiszter váratlanul, a korábbi engedélyt visszavonva, betiltotta a felvonulást. Attól tartottak, hogy a műegye-

¹¹ Petőfi Kör – a Dolgozó Ifjúság Szövetsége által alapított értelmiségi vitafórum.

¹² Bohó Róbert (1928–2012) – filozófus, 1956-ban a Petőfi Kör vezetőségének tagja. 1958-ban elítélik, 1961-es szabadulása után dramaturg, filmrendező.

¹³ Tánczos Gábor (1928–1979) – tanár, politikus, a Petőfi Kör titkára. 1958-ban elítélik, 1962-ben szabadul.

temisták erről nem tudva, talán már el is indultak. Tánczos Gábor elrohant telefonálni, ha jól emlékszem Kádár Jánosnak vagy Mező Imrének, a Petőfi Kör fő támogatóinak a Központi Bizottságban, hogy a kiszámíthatatlan atrocitások elkerülésére próbálják megváltoztatni a belügyminiszteri döntést. Nem tudom, kinek köszönhető, hogy erre hamarosan sor került. Akkor Tánczos Gábor Bohó Róbertet és engem azonnal a „hangos kocsival”, vagyis a mikrofonnal és hangszórával felszerelt terepjáróval az időközben már valóban elindult felvonulók mielőbbi elérésére és előttük haladásra rendelt. A felvonulók menetét csak a Kossuth Lajos utcában értük el, de onnan a menet élén haladtunk, és Bohó a mikrofonba olvasta be a követeléseket. Én a hangos kocsi orrán foglaltam helyet, onnan integetve az utunk mentén álldogáló lelkes embereknek – ezt a jelenetet filmszalag és abból készült fotó is őrzi. Az október 23-át követő napok is zsúfoltak voltak számomra.

V. B.: Mit csinált?

Sz. T.: Még a legádázabb harcok és a statárium, valamint kijárási tilalom idején Ádám György vezetése alatt és számos, általam ismert egyetemi tanár és a Petőfi Kör néhány vezetője részvételével az ELTE Jogtudományi Karán megalakult a Forradalmi Értelmiségi Bizottság. Ez nyomban úgy határozott, hogy delegációt küld Nagy Imre tájékoztatása céljából a forradalmi központba, vagyis a Corvin közbe megtudakolni a forradalmárok politikai törekvéseit. Kéttagú delegációként a Petőfi Kör egyik vezetőségi tagjával, Nagy Balázssal¹⁴ együtt kaptuk a feladatot. A tűz alatt tartott Nagykörúton átjutva a Baross utca felől értük el a Corvin közt, ahol a forradalmárok vezetőjéhez, Iván Kovács Lászlóhoz¹⁵ kísérték minket. Nagy Balázs kérdésére, hogy a II. világháború előtti rendszert kívánják-e visszaállítani, Iván Kovács László nagyon mérgesen reagált annak még a feltételezésére is, hogy az ott látható munkásfiatalok és egyetemisták netán a nagybirtokosok és gyártulajdonosok, bankárok visszatéréséért kockáztatják életüket. Azt mondta, hogy ők csak a diktatúra ellen, egy demokratikus szocialista rendért és a függetlenségért harcolnak, sőt, nem ellenségei a félrevezetett szovjet katonák-

¹⁴ Nagy Balázs (1927–2015) – politikus, a Petőfi Kör vezetőségének tagja. A forradalom leverése után emigrál, a brüsszeli Nagy Imre Intézet alapító tagja.

¹⁵ Iván Kovács László (1930–1957) – 1956-ban a Corvin közti fegyveres felkelő csoport első parancsnoka. 1957-ben halálra ítélik és kivégzik.

nak sem. Erre bizonyítékul megmutatta azt a cirill betűs írógépen írt és sokszorosított röpcédulát, amelyet az ellenük harcoló szovjet katonáknak igyekeztek eljuttatni. Mi feladatunkat elvégezve visszamentünk a Jogtudományi Kar épületében még üléselő Értelmiségi Forradalmi Bizottsághoz jelentést tenni.

V. B.: Lett ennek bármi következménye?

Sz. T.: A bizottság úgy határozott, hogy jelentésünk alapján Nagy Imrét egyetemünk akkori vezetője, Nagy Tamás¹⁶ tájékoztatja majd. Arról nincs tudomásom, hogy a tájékoztatásra sor került-e, és ha igen, annak volt-e szerepe abban, hogy Nagy Imre a forradalom mellé állt. Egyébként itt jegyzem meg, hogy a Corvin közben szerzett élményemet, illetve tapasztaltakat 1986-ban, amikor az „ellenforradalom” leverését ünnepelték, Aczél Györgynek, sőt Berecz Jánosnak, a párt Központi Bizottsága akkori titkárának is elmeséltem, kifejezve véleményemet a forradalom ellenforradalomnak minősítése ellenében. Tisztességükre vagy saját eltitkolt véleményükre vall, hogy megnyilatkozásomnak nem lett semmilyen következménye számomra.

A forradalom ideiglenes győzelmének napjaiban még abban volt szerepem, hogy a Petőfi Körnek – a többpártrendszerre való tekintettel – ifjúsági párttá alakulására vonatkozó tervével kapcsolatban Tánczos Gábor megbízása alapján részt vettem a Magyar Ifjúsági Párt alakuló ülésén, sőt én fogalmaztam meg rövid programtervezetét. Ez megfelelt nemcsak a Petőfi Kör korábbi elképzeléseinek, hanem a Corvin közben tapasztaltaknak és saját meggyőződésemnek is.

V. B.: Mennyiben?

Sz. T.: Annyiban, hogy például a bankok és nagyvállalatok állami tulajdonban tartását és választott munkástanácsoknak mint igazgatótanácsoknak, illetve általuk alkalmazott igazgatóknak az irányítása alatti működését, továbbá az erőszakkal szervezett mezőgazdasági szövetkezetek felosztatásával a földek megművelőiknek való visszaadását és azok önkéntes szövetkezetekbe tömörülésének lehetőségét hangsúlyozta. Természetesen a politikai demokratizálódás és nemzeti függetlenség biztosítása mellett. Bár a forradalom leverése után

¹⁶ Nagy Tamás (1914–1993) – közgazdász, a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem alapító kurátora. 1954-től az MTA újonnan létrehozott Közgazdaság-tudományi Intézetének munkatársa.

az azt ellenforradalomnak minősítő, ún. „fehér könyv”-ben erről a pártról is szó esett, ennek szervezéséért nem indult büntetőjogi eljárás.

V. B.: Mi lehetett ennek az oka?

Sz. T.: Talán az, hogy a programját az előbbieket miatt aligha lehetett ellenforradalminak minősíteni.

„ÖSSZEKÖTŐ VOLTAM, ÉS RÖPCÉDULÁKAT TERJESZTETTEM”

V. B.: November 4. után részt vett még bármilyen „utóvédharcban”?

Sz. T.: Hónapokig afféle összekötő voltam az illegális tevékenységet folytató Ádám György és a forradalomhoz hű más személyek között, és röpcédulákat terjesztettem, sőt írtam is. Körülbelül egy évtizeddel ezelőtt egyetemünkön egykori, idősebb professzortársam, Kindler József¹⁷, aki a forradalom napjaiban a dunakeszi konzervgyár munkástanácsának vezetője volt, visszaemlékezett arra, hogy helyettesétől, édesapámtól kapta a tőlem származó röpcédulákat. Utólag lelkiismeret-furdalásom lett azért, hogy akkor édesapámat így nagy veszélybe sodortam.

V. B.: Érintették Önt bármilyen formában a forradalom leverését követő megtorlások? Felelősségre vonták bármiért?

Sz. T.: Szerencsére én megúsztam a letartóztatást, bár voltak hónapok, amikor éjszakánként motorzúgást hallva feleségem és én is attól tartottunk, hogy értem jönnek. Azt, hogy erre nem került sor, minden bizonnyal Ádám Györgynek köszönhetem. Ő ugyanis a letartóztatása utáni kihallgatások során rólam semmit nem vallott, sőt a börtönben más ismerőseimnek is üzeni tudott, hogy a „zöld ballonkabátos fiatalembernek” (vagyis nekem) a kilétéről tudakozó nyomozóknak semmit ne mondjanak. Így végül is mindössze csekély kellemetlenségem volt abból, hogy a kiadónál a forradalom idején, távollétemben beválasztottak a munkástanács vezetőségébe. Bár az egyetem egyik tanára – amint ez az 1990-es évek vége felé egy napilap cikkéből kiderült – a politikai rendőr-

¹⁷ Kindler József (1929–2010) – közgazdász, egyetemi tanár.

ség ügynökeként rendszeresen jelentgetett rólam is, de vagy semmit sem tudott 56-os tevékenységemről az Ádám Györggyel való kapcsolatomon kívül, vagy jóindulatú volt. Egyébként a Gimes Miklósról¹⁸ írt könyvében¹⁹ Révész Sándor is csak annyit jegyez meg rólam, hogy afféle összekötő voltam Ádám György és más, a forradalom leverése után illegális tevékenységet folytató, majd letartóztatott személyek között.

„VÉGLEGESEN KIÁBRÁNDULTAM A POLITIKÁBÓL”

V. B.: Mennyiben befolyásolta a politikai érdeklődését, illetve ambícióit a forradalom leverése, és mi történt azt követően a kiadónál, illetve a pályafutása során?

Sz. T.: Azt mondhatnám, hogy véglegesen kiábrándultam a politikából, és többé nem kívántam aktív résztvevője lenni. Attól kezdve csak a tudomány és az oktatás, illetve az azokkal kapcsolatos ügyek kötötték le szellemi energiámat, és a politika befolyását mind a tudomány, mind az oktatás területén elfogadhatatlannak, megszüntetendőnek tekintettem. Ezért is örültem annak, hogy Glatz Ferenc akadémikus, történészprofesszor azt hangsúlyozta akadémiai elnöksége idején, hogy Akadémiánknak „a politikai pártoktól egyenlő távolságban és egyenlő közelségben kell lennie”. Én különösen a távolságot hangsúlyozom.

A Közgazdasági és Jogi Könyvkiadónál a forradalom után új irodalmi vezetőt neveztek ki: Siklós Margitot. Ő miután meggyőződött tudományos ambíciómról, az egyetemi doktorátusom 1959-ben történt elnyerése nyomán jóindulatúan úgy kívánta feledtetni 1956-os „vétkememet”, legalábbis amiről tudott, vagyis munkástanácsi tagságomat, hogy többek között rám bízta a már említett veterán kommunista Haász Árpád professzornak a félig kész kéziratát szerkesztésre. Felhatalmazott, hogy a helyszínen, vagyis a Haász-tanszéken segítsem az idős szerzőt munkájában. Ennek köszönhettem pályafutásom egy újabb fordulópontját. A kéz-

¹⁸ Gimes Miklós (1917–1958) – újságíró, politikus. A Nagy Imre-per vádlottjaként 1958-ban halálra ítélik és kivégzik.

¹⁹ Révész Sándor: *Egyetlen élet – Gimes Miklós története*. Budapest: 1956-os Intézet és Sík Kiadó, 1999.

irat végül is elkészült, és Haász professzor nagy örömeire könyve *Korunk kapitalizmusa*²⁰címmel meg is jelent. Hamarosan annak második köteteként a tanszék munkatársainak írásai is megjelenhettek, ugyancsak az én szerkesztésében. Mivel az Afrikával foglalkozó fejezetet a tanszék görög munkatársa nem tudta időben, sőt egyáltalán megírni, engem kértek meg, hogy helyette írjam meg. Ezt a munkát is elvégeztem, de görög barátomat társszerzőként tüntettem fel, nehogy a tanszékvezető nehezteljen rá. Időközben a tanszék egyik munkatársa a Külügyminisztériumba került át, és ekkor a megüresedett adjunktusi állást Haász professzor nekem ajánlotta fel. 1962-ben így kerültem vissza – korábbi ambíciómnak megfelelően, bár nem az elmélet-történeti tanszékre – oktatóként az egyetemre. Azóta mindvégig ennek az egyetemnek és azon belül a Világgazdasági Tanszéknek maradtam a munkatársa.

„NAGY ÉLMÉNY VOLT AZOKKAL TALÁLKOZNI, AKIKRŐL KÖNYVEMBEN ÍRTAM”

V. B.: A *Korunk kapitalizmusa* 2. kötetében jelent meg az Afrika-tanulmány. Tulajdonképpen ezzel fordult az érdeklődése Afrika felé?

Sz. T.: Ez inkább csak egyik jele volt annak. 1960-tól, „Afrika évétől”, amikor egyszerre több afrikai gyarmat is független állammá vált, amúgy is foglalkozni kezdtem a földrészen zajló változásokkal, a gyarmati rendszer örökségével, következményeivel és a fejlődés új lehetőségeivel, sőt az elmaradottság általános problematikájával is.

V. B.: Elsősorban mit vizsgált?

Sz. T.: Akkoriban még inkább csak a gyarmatosítás közvetlen következményeit és a külső függőség fennmaradásából adódó nehézségeket vázoltam fel, de már a változó világgazdaság összefüggésében, kitérve a volt gyarmatok exportját jellemző nyerstermékek árának kedve-

²⁰ Haász Árpád et al.: *Korunk kapitalizmusa*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1961.

zötlen világpiaci alakulására. Azután 1963-ban megjelent a *Kelet-Afrika a szabadság útján*²¹ című első önálló könyvem, amely eleve történeti visszatekintéssel kezdődött, és multidiszciplináris vizsgálatot tartalmazott. Ez felkeltette a Kulturális Kapcsolatok Intézete elnökének, Bognár Józsefnek²² a figyelmét, és mivel még ugyanabban az évben a Kenyába induló kéttagú delegációba jelölnie kellett valakit, hogy a Külkereskedelmi Minisztérium egyik osztályvezetője mellett az ő intézete is képviselve legyen, illetve a kereskedelmi kapcsolatokon kívül majd a kulturális és oktatási kapcsolatok lehetőségeiről is tárgyaljanak, engem választott ki. Ez volt első utam Afrikába, két héttel Kenya függetlenné válása előtt. Nairobiban Jomo Kenyatta²³, az akkor már autonóm kormány elnöke, a későbbi államfő fogadott minket, majd Kisumuban Oginga Odinga²⁴ akkori belügyminiszter látott vendégül a házában. Nagy élmény volt azokkal találkozni, akikről a könyvemben írtam.

V. B.: Mi volt a legérdekesebb?

Sz. T.: Furcsa és izgalmas is volt, hogy az ország még nem vált függetlenné, még a brit hatóságok is működtek, de a kormány már kenyai volt. Minket már a Luo törzshöz tartozó Oginga Odinga belügyminiszter emberei fogadtak, és ők gondoskodtak a biztonságunkról. Egyik nap, amikor Odínghoz vittek, előtte nem közölték, hogy Kisumuba kell velük utaznunk, és egy éjszakát ott kell töltenünk. Gondban voltunk, hogy még egy tiszta inget sem vittünk magunkkal. Megdöbbenő volt, hogy Kisumuban mindkettőnk számára egy-egy különböző méretű, de pontosan megfelelő ing várt szállodai szobánkban, vagyis Nairobiban már a méreteinket is kinyomozták. Fölöttébb érdekes és tanulságos volt az is, amit Kisumu felé útközben, a „Fehér Felföldön” tapasztaltunk az egyik előkelő szállodai étterembe betérve: ott még kizárólag fehér emberek iszogatták angol szokás szerint ötórás teájukat, és a kandallóban tűz is égett, a ránk tekintő szemekben viszont izzó gyűlölet fejeződött ki, amiért a korábban kitiltott feketékkel együtt érkeztünk. Ugyancsak

²¹ Szentes Tamás: *Kelet-Afrika a szabadság útján. Kenya, Tanganyika, Uganda, Zanzibar*. Budapest: Kossuth Könyvkiadó, 1963.

²² Bognár József (1917–1996) – közgazdász, akadémikus. 1947 és 1949 között Budapest főpolgármestere, majd miniszteri pozíciót kap. 1963-tól az MTA Afro-Ázsiai Kutató Központját, 1973-tól 1987-ig annak utódját, a Világ-gazdasági Kutató Intézetet vezeti igazgatóként.

²³ Kenyatta, Jomo (1891–1978) – Kenya első köztársasági elnöke.

²⁴ Oginga Odinga, Jaramogi (1911–1994) – 1964-től 1966-ig a függetlenné vált Kenya első alelnöke.

érdekes volt Odinga házában az, hogy a bemutatkozásnál és az ebédnél is a miniszter édesanyja és felesége élvezte az elsőséget, illetve a kiemelt tiszteletet.

V. B.: Ennek mi a magyarázata?

Sz. T.: Tulajdonképpen a matriarchális hagyományok egyfajta továbbélése nyilvánult meg ebben a viselkedésben.

„ÚJ ALKALMAK AFRIKAI PROBLÉMÁK VIZSGÁLATÁRA”

V. B.: Feltételezem, hogy ez az út tovább mélyítette az érdeklődését Afrika iránt.

Sz. T.: Ez így volt. És új alkalmak is adódtak az afrikai problémák vizsgálatára. Nem sokkal Kenyából való visszatértünk után felkérést kaptam az ENSZ Nemzetközi Munkaügyi Szervezetének, az ILO-nak az intézetében rendezett szakértői értekezleten való részvételre, amely az elmaradott országok munkaerő-problémáival, a tömeges munkanélküliség okaival foglalkozott. Erre írtam meg az afrikai „vándormunka-rendszerről” szóló konferenciatanulmányomat, amely a gazdaság, illetve a társadalom elmaradott tradicionális szektorából történő időszakos elvándorlás okait és annak fejlődésgátló hatásait elemezte. Az értekezleten a munkaerő-gazdaságtan olyan nemzetközi tekintélyei vettek részt, akiket korábban csak olvasmányaimból ismertem. Egyikük az előadásában igen tetszetős matematikai modellben ábrázolta és magyarázta a munkanélküliség okait, amire a nagy tekintélynek örvendő indiai professzor azzal reagált, hogy rákérdezett a modell premisszáira, aminek következtében az irreális előfeltevések fényében a szépen felépített modell kártyavárként omlott össze.

V. B.: Milyen eredménye, hatása vagy tanulsága volt az Ön számára első, nemzetközi konferencián való részvételének?

Sz. T.: Eredménye volt első külföldi publikációm, nevezetesen konferenciaközleményemnek nemcsak az ILO intézete kiadványában, hanem a *The Indian Journal of Labour Economics* folyóiratban is a megjelenése. Az indiai professzor érvelése, amely szerint a munkanélküliség nem egyszerűen gazdasági, hanem alapvetően társadalmi probléma, megerősítette a „tisztán gazdasági” jelenségek feltételezésével szemben vallott nézetemet, a modell előfeltevéseire tett megjegyzései pedig azzal a tanulsággal jártak, amelyet a későbbiekben mindinkább rendszeresen hangsúlyoztam is az oktatásban, hogy tudniillik, bármelyik elméleti tételről vagy matematikai modellről legyen is szó, ismernünk és kritikailag vizsgálnunk kell annak explicit, illetve implicit előfeltevéseit.

V. B.: Milyen további alkalmak ösztönözték még az afrikai, illetve az elmaradott országok kutatására?

Sz. T.: Az oktatási feladatokon kívül a kandidátusi fokozat megszerzése is fontos ösztönző volt. Disszertációm a gazdasági elmaradottság elméleti kérdéseiről írtam. Még ugyanabban az évben könyv formában is megjelent. Új alkalmat és jelentős fordulatot is jelentett az, hogy egyetemünkön Bognár József professzor egy néhány fős afro-ázsiai kutatócsoportot hozott létre, amelyben elsősorban az én munkámra számított. A hazánkba látogató Kwame Nkrumah, Ghána első köztársasági elnöke ugyanis tőle kért szakmai segítséget a gazdasági tervezéshez. Amikor pedig Kállai Gyula²⁵ miniszterelnök vezetésével kormányküldöttség utazott tíz függetlenné vált afrikai országba, e kutatócsoporton belül nekem kellett megszerkeszteni azokat a gyorsan összeállított füzeteket, amelyek az illető országokról tájékoztattak.

V. B.: Ezek amolyan felkészítőek voltak a küldöttség számára a legfontosabb adatokkal?

Sz. T.: Igen, adatokkal és egyéb tudnivalókkal. Ezeknek egyébként akkora sikere volt, hogy Kállai megköszönte Bognárnak, aki kihasználva a lehetőséget javasolta egy az Akadémiához tartozó kutatóközpont létrehozását. Ilyen előzmények után jött létre az MTA Afro-Ázsiai Kutató Központja, immár saját külön épületben, könyvtárral, dokumentációs központtal és

²⁵ Kállai Gyula (1910–1996) – magyar kommunista politikus, országgyűlési képviselő, miniszter, 1965 és 1967 között miniszterelnök.

hamarosan a rendszeresen, több nyelven is megjelenő, *Tanulmányok a fejlődő országokról* című kiadvánnyal. Ebben számos tanulmányom jelent meg. Az immár akadémiai intézetben állandó félállású főmunkatárs lettem.

V. B.: A Kálló esperes utcában lévő épületben?

Sz. T.: Igen.

V. B.: Mi volt a kutatások fő iránya?

Sz. T.: A kutatások már kezdetben is többirányúak voltak, és bár elsősorban gazdasági és politikai problémákra vonatkoztak, nem korlátozódtak csupán ezekre. Bognár József professzor elsősorban a politikai hatalom és a gazdasági fejlődés viszonyával, a gazdaságirányítás és tervezés problémáival és a nemzetközi kapcsolatok kérdéseivel foglalkozott. Én főként a tropikus Afrika és általában a fejlődő országok gazdasági elmaradottságának okait és fejlődési problémáit, világgazdasági függőségét és társadalmi-gazdasági dezintegrációját, valamint Afrika főbb gazdasági típusainak sajátosságait, nyerstermékeinek világpiaci helyzetét vizsgáltam, míg mások egyebek között Afrika oktatásfejlesztésének, mezőgazdaságának, a nemzetközi monetáris rendszernek, a kis országok világgazdasági helyzetének, Latin-Amerika fejlődésének problémáival, Egyiptom és India kutatásával és még egyéb társadalomtudományi témákkal foglalkoztak. Ugyanakkor helyet kaptak Afrika vonatkozásában nyelvtudományi és irodalomtudományi témák is. Később, immár az Afro-Ázsiai Kutató Központ utódjában, vagyis a Világgazdasági Kutató Intézetben, a VKI-ben egyre szélesedett a kutatók köre, különösen világgazdasági és európai vonatkozásokban.

Megjegyezném, hogy az Afro-Ázsiai Kutató Központban és kezdetben a VKI-ben is alig akadt párttag, igazgatója sem volt az, ráadásul több olyan belső és külső munkatárs is volt, akik mint a kezdeti stáb tagjai politikailag kétes elemeknek számítottak. Én ugyan 1966-tól már párttag voltam, de ezzel az akkoriban nagyon is kedvezőtlen, kényes helyzeten aligha javítottam.

„ÉN IS REMÉNYEKET VAGY
TALÁN INKÁBB ILLÚZIÓKAT
TÁPLÁLTAM A MEGINDULT
REFORMFOLYAMAT IRÁNT”

V. B.: Mi volt az oka annak, hogy 56-os előélete és a politikából való kiábrándulása ellenére mégis belépett a pártba?

Sz. T.: A 1960-as évek közepére olyan változásokat éreztem, amelyek bizakodással töltöttek el. Addigra az 56-os politikai foglyok többsége már amnesztiában részesült, köztük Ádám György is, majd elindult a „nyers fehér acél” néven emlegetett, vagyis Nyers Rezső, Fehér Lajos és Aczél György nevével fémjelzett és mások között Bognár József részvételével kibontakozó reformfolyamat. Én 1966-ban felvételemet kértem a pártba. Úgy éreztem ugyanis, hogy a pozitív változásokat érdemes aktívan is támogatni, az egyetemi és akadémiai munkahelyemen pedig párttagként még hatásosabban tudom ezt csinálni. Az egyetem illetékes kari párttaggyűlése meg is szavazta felvételemet annak ellenére, hogy az egyetemi pártbizottság vezetője felszólalásában határozottan ellenezte, hivatkozva egy korábbi, a párttagságot mereven elutasító kijelentésemre. Ez igaz is volt, sőt, az előző másfél évtizedben ötször is megtagadtam a párttagságot. Miként sokan mások, én is reményeket vagy talán inkább illúziókat tápláltam a megindult reformfolyamat iránt. Kétségtelenül illúzió volt feltételezni, hogy a szovjet „birodalomhoz”, illetve legalábbis a Szovjetunióhoz a nagyhatalmak által elismert érdekszférájához tartozó egyik olyan kis országban, mint a miénk, végig lehet reformokkal vinni a rendszer átalakulását, demokratizálását és egy új, nemcsak a szovjet típusútól, hanem a legerősebb tőkés országokétól is eltérő társadalmi rendszer kifejlesztését. Ennek az illúzióknak a szertefoszlásából azonban még nem következik az, amit egyes teoretikusok leegyszerűsítő „purista” szemlélettel és a társadalmi rendszereket magának a társadalomnak a magatartásától, gondolkodásmódjától és cselekvésétől elvonatkoztatott, független és „tisztá” entitásokként kezelve feltételeznek, hogy reformok nem hozhatnak érdemi változást, vagyis a társadalomnak egy adott rendszerét maga a társadalom nem is tudja reformokkal megváltoztatni. Még kevésbé következett abból szükségképpen az, hogy a szovjet politika gorbacsovi változása folytán lehetővé vált rendszerváltás során a korábbi reformfolyamat minden valódi eredménye is oly gyorsan és kíméletlenül felszámolásra kerüljön.

Bár reményeim nem igazolódtak, a pártba való belépésemnek végül is nemcsak annyi eredménye volt, hogy legalábbis munkahelyeimen jobban beleszólhattam az ügyekbe, hanem az is, hogy jóval könnyebben és szabadabban nyilváníthattam bíráló vagy a hivatalostól eltérő véleményt, és hatásosabban védhettem, támogathattam az arra rászoruló ifjabb kollégákat és egyes tanítványaimat.

Különösen olyanokat, akiket az én esetemhez hasonlóan pályájuk kezdetén „politikai megbízhatatlanságuk” indokával gátoltak megfelelő elhelyezkedésükben, illetve előmenetelükben.

V. B.: Volt saját pályafutása, előmenetele szempontjából is előnye a pártba való belépésnek?

Sz. T.: Ilyen előnyt nem is vártam, de nem is tapasztaltam, amint ezt professzori kinevezésem elhúzódása és két nemzetközi szervezethez kerülésemnek, valamint Ford-ösztöndíjammak a megakadályozása is mutatja.

V. B.: A hatvanas évek közepén a politikai légkör enyhülésével a nemzetközi kapcsolatok is megváltoztak. Ezt érezte a világgazdasággal foglalkozó kutatóként?

Sz. T.: Igen. Az 1960-as évek közepén például az ILO-nak, valamint az UNCTAD Titkárságnak²⁶ a képviselői munkatársakat jöttek kiválogatni, és így engem is meghallgattak, majd alkalmasnak minősítve felvettek az „aktív” várólistára. A Ford-ösztöndíjra is esélyes voltam. Végül azután 1967-ben a Dar es-Salaam-i Egyetemről kaptam négy évre szóló szerződéses ajánlatot.

V. B.: Ez mire szólt pontosan?

Sz. T.: Arra, hogy legyek a Dar es-Salaamban létrejött tanzániai egyetemen a közgazdász-képzésért felelős közgazdasági tanszék vezetője kinevezett professzorként.

„EZ VOLT A LEGJELENTŐSEBB FORDULÓPONT PÁLYAFUTÁSOMBAN”

V. B.: Hogyan találták meg?

Sz. T.: Ebben a tanzániai elnök által felkért, magyar és lengyel oktatók kiválasztásával megbízott Knud Erik Svendsen²⁷ dán professzornak volt szerepe. Ő ugyanis budapesti látogatásakor velem

²⁶ Az UNCTAD Titkárság az ENSZ-nek a nemzetközi kereskedelem és fejlődés kérdéseivel foglalkozó, szakosított intézménye.

²⁷ Svendsen, Knud Erik (1926–2008) – dán közgazdász, Nyerere tanzániai elnök tanácsadója és barátja, Tanzániából való hazatérése után a dán közgazdaság-tudományi intézet igazgatója.

is elbeszélgetett, és az említett állás betöltésére engem javasolt. Professzori kinevezésem a brit Nemzetközösség normái alapján történt, és azt akkor még a Nemzetközösség londoni egyetemközi tanácsának is jóvá kellett hagynia. Két lengyel, ugyancsak tanszékvezetői megbízást nyert kollégám emiatt csak docensi kinevezést kapott, holott a Varsói Egyetemen már professzorok voltak.

V. B.: Mit jelentett Önnek a kutatói pálya szempontjából ez a kinevezés?

Sz. T.: Nem túlzás azt mondanom, hogy ez volt a legjelentősebb fordulópont és kihívás pályafutásomban. Angol nyelven kellett egyszerre több tantárgyat is oktatnom, kutatásokat kellett végezni és irányítani, és felelős voltam a közgazdászképzés egészéért, az első tanzániai közgazdásznemzedék tanulmányaiért. Részt kellett vennem a három kelet-afrikai egyetem társadalomtudományi tanácsának ülésein és a tanzániai szövetkezeti oktatási központ felügyelőbizottságának értekezletein, sőt, miután Julius Nyerere²⁸ köztársasági elnök kinevezése alapján tagja lettem a National Development Corporation hat minisztert is felölelő igazgatótanácsának, ez utóbbi rendszeres egész napos ülésein is.

V. B.: Tanzániában akkor még nem járt. Tudta, hogy milyen körülmények közé érkezik?

Sz. T.: Tudtam, hogy az előző évi diáklázadást, amely az oktatás félbeszakadásához és Nyerere elnök utasítása nyomán minden hallgató hazaküldéséhez vezetett, felháborító módon az váltotta ki, hogy ennek a szegénységben élő társadalomnak az egyetemre felvett fiai és lányai az eredetileg egy személyre szánt luxusszobájuknak még egy másik társukkal való megosztása miatt tiltakoztak. Az oktatás így 1967-ben újra elkezdődött, de ez az év nemcsak az egyetem számára jelentett új kezdetet, hanem az ország számára is.

V. B.: Mi történt 1967-ben Tanzániában?

Sz. T.: Ebben az évben fogadták el Julius Nyerere kezdeményezésére az Arushai nyilatkozatot, amely egy sajátosan afrikai szocialista társadalom, illetve társadalmi-politikai rendszer létrehozásának a programja volt. Ez az elnöknek részben az ősi afrikai közösségek, ún. uja-

²⁸ Nyerere, Julius Kambarage (1922–1999) – tanzániai politikus, államférfi, író, 1964-től 1985-ig Tanzánia elnöke, később a Dél Bizottság (South Commission) elnöke.

maa-k iránti nosztalgiáját, részben pedig mély keresztényi elkötelezettségét, de legfőképpen mind a nyugati tőkés, mind a kelet-európai kommunista rendszerekkel szemben vallott fenn-tartásait, kritikai álláspontját tükrözte.

V. B. : Hogyan érintette ez a program az egyetemi oktatást, illetve az Ön feladatát?

Sz. T.: Az említett diáklázadást követően és már az Arushai nyilatkozat hatására is a zömében külföldi oktatói gárda egy része és az általam vezetett tanszék több munkatársa is azt várta tőlem, egy „szocialista” országból meghívott professzortól, hogy majd a nyugati tankönyvek tananyagát félresöpörve a marxista elméleti közgazdaságtan és különösen a „szocializmus politikai gazdaságtana” oktatásával váltom azt fel. Erre azonban – az említetteknek némi csalódást is okozva – nem voltam hajlandó. Ehelyett „csak” annyit tettem, hogy – eltérően más, a Nemzetközösséghez tartozó afrikai országok hasonlóképpen még Londonból felügyelt egyetemének oktatási programjától – nemcsak a fő áramlatnak tekintett közgazdasági elméletet, hanem történeti és kritikai keretben annak előzményeit és az attól eltérő irányzatokat is oktattam. Így a klasszikus, a marxi, a keynesi, a neoklasszikus stb. elméleteket, sőt röviden az institucionalizmust és a német történeti iskolát is. Az akkor még Londonból kiküldött és még két másik kelet-afrikai egyetemen is tevékenykedő külső vizsgáztató a saját meglepetését is jelezte. Azt írta jelentésében, hogy furcsa módon a mi hallgatóink a nyugati közgazdaságtannak is jobb és alaposabb ismeretéről tettek tanúságot, mint azok a hallgatók a másik két egyetemen, akik csak ez utóbbit tanulták. Egyébként nemcsak ez a jelentés erősítette vonatkozó meggyőződésemet a többféle, különböző irányzatú elméletek kritikai oktatását illetően, hanem az 1969-ben a közgazdaságtan oktatásáról Dar es-Salaamban tartott nemzetközi konferencia is, ahol neves, külföldről meghívott professzorok is a különféle elméletek és tananyagok kritikai kezelésének szükségességét hangsúlyozták.

„SZIGORÚSÁGOM AZUTÁN MEG IS HOZTA A GYÜMÖLCSÉT”

V. B.: Milyenek voltak a hallgatói? Jellemzően honnan kerültek az egyemre, és hogyan lehetett velük együtt dolgozni?

Sz. T.: A hallgatók zöme tanzániai volt, de több kenyai és ugandai is itt tanult az akkori kelet-afrikai államközi és egyetemi kooperáció keretében. Az afrikai etnikumú hallgatókon kívül, akik igen különböző régiókból, illetve törzsekből jöttek, jó néhány ázsiai, főként indiai és pakisztáni hallgatónk is volt. Ebből és a családi, sőt regionális jövedelemkülönbségekből adódóan a hallgatók iskolai előképzettségének színvonala is jelentősen eltért. Meglehetősen általános fegyelmezetlenségükön nekem legalábbis sikerült – több amerikai és nyugat-európai kollégámtól eltérően – meglepően gyorsan úrrá lenni, mivel nem estem a „diplomáciai udvariasság” vagy a gyarmatosítás miatt érzett felelősségből fakadó engedékenység csapdájába. Néhány hét alatt teljesen megszűnt az előadásaim alatt korábban – és másoknál továbbra is – még rendszeres ki- és beáramlás és a beszélgetés is. Szigorúságom azután meg is hozta a gyümölcsét a jó vizsgaeredményekben és jó néhány hallgatóm kiemelkedő teljesítményében, majd későbbi sikeres pályafutásában. Ez persze nemcsak szigorúságomnak köszönhető, hanem tehetségüknek és szorgalmuknak, de talán annak is, hogy minden közgazdászhallgató számára kötelezővé tettem a matematika és a statisztika főtárgyként való felvételét, szakítva a szabad tárgyválasztás akkori gyakorlatával. Afrikai hallgatóimmal végül is nagyon jól lehetett együtt dolgozni. Nemcsak érdeklődésük volt inspiráló, hanem sokat segítettek az általam már 1967-ben kuriózumként bevezetett hallgatói képviseleti rendszer révén a tantervezésben, a tananyagfejlesztésben és az új oktatók kiválasztásában is.

V. B.: Az oktatás mellett a tudományos munkára is volt ideje?

Sz. T.: Igen. Akkor írtam meg első angol nyelvű könyvemet, a *The Political Economy of Underdevelopment* című monográfiát. Az Akadémiai Kiadó jelentette meg, először 1971-ben. Másfél évtizeden át több kiadást élt meg. Nemcsak az Akadémiai Kiadó által még négy

további, többnyire átdolgozott, bővített angol nyelvű kiadást, hanem különböző országokban más nyelvekre lefordított kiadásokat is. Így megjelent spanyolul, portugálul, franciául, oroszul, arabul, lengyelül, zömében németül és hollandul is, és számos ország egyetemén vált kötelező vagy ajánlott tananyaggá. Nívódíjakat is kapott.

V. B.: Miért keltett ekkora érdeklődést? Mi volt a sikere titka?

Sz. T.: A nagy érdeklődést bizonyára az is magyarázza, hogy olyan időben jelent meg, amikor a nemzetközi közvélemény és oktatás is még nagy figyelmet szentelt a fejlődő országok problémáinak, a sikert pedig talán az is, hogy olyan szerző írta, akitől – lévén egy kommunista ország állampolgára – szokatlannak számított az egyoldalú és leegyszerűsítő, ideológiai alapon álló magyarázat helyett egy történeti megközelítésű, a vonatkozó elméleteket kritikailag értékelő és több irányba, a szélesebb összefüggésekre is kitekintő okfejtés. A nemzetközi siker egyébként nekem is nagy meglepetést okozott, hiszen könyvem semmilyen felfedezést sem tartalmazott. Amit az értékelő recenziókban könyvem érdemének tudtak be, azt én magam csupán természetes követelménynek tartottam. Nevezetesen az elmaradottság-, illetve fejlődéselméletek alapos kritikai vizsgálatát, a fejlődő országok elmaradottsága, „gyengén fejlettsége” okainak történeti és egyfelől nemzetközi, világgazdasági összefüggésekben való, másfelől a társadalmi-gazdasági szerkezet dezintegrálódásával, vagyis belső okokkal is összefüggő politökonómiai elemzését és a „makrogazdasági”, illetve osztársadalmi viszonyok mellett a „mikrogazdasági” viszonyokra és társadalmi magatartásokra is kiterjedő holisztikus vizsgálatát. Mint ahogy azt is, hogy a külső és belső okokat együttesen és dialektikus összefüggéseikben kezeltem, elutasítva az egyoldalú, kizárólagos megközelítéseket, és hangsúlyoztam a kauzalitás dialektikájának figyelembevételét.

V. B.: Ez mit jelent pontosan?

Sz. T.: Azt, hogy az oksági összefüggést dialektikus értelemben kell kezelni, vagyis figyelembe véve azt, hogy ami egy adott helyen és adott időben ok, az egy másik helyen vagy ugyanott, de más időben okozat lehet, vagy azzá válhat, és megfordítva. Ez tehát nem jelenti az ok meghatározhatatlanná válását, ha mindig az adott időben és helyen vizsgáljuk és értelmezzük az oksági összefüggést.

„A NEMZETKÖZI SIKER EGYÉBKÉNT
NEKEM IS NAGY MEGLEPETÉST
OKOZOTT”

V. B.: Megjelentek még más könyvei is angol nyelven?

Sz. T.: Annak hatására is, hogy a nemzetközi tekintélynek számító Paul Streeten²⁹ professzor, a sussexi Fejlődéstanulmányok Intézetének (Institute of Development Studies, IDS) hazánkban is jól ismert főmunkatársa a fejlődés-gazdaságtan fejlődéséről és két ellentétes irányzatáról szóló cikkeiben engem a gyengén fejlett országok egyoldalú függőségét és kiszákmányoltságát hangsúlyozó irányzat tíz neves képviselője között említett. Ezáltal megtisztelt ugyan, de némiképp félreértette nézeteimet, amiért szükségét éreztem az első angol nyelvű könyvemben olvasható elméletkritikát lényegesen és más irányba is kibővíteni. Éspedig kiterjesztve azt a „dependenciaiskolára” és újbaloldali, valamint neomarxista elméletekre – köztük olyan barátaim nézeteire is, mint a vilárendszer-szemléletéről ismert Immanuel Wallerstein³⁰ és a harmadik világ leghíresebb teoretikusa, Samir Amin³¹. Így született második angol nyelvű könyvem, a *Theories of World Capitalist Economy. A Critical Survey of Conventional, Reformist and Radical Views*, amelyet az Akadémiai Kiadó jelentetett meg 1985-ben. Megjelent magyar és orosz nyelven is. Később még két újabb, angol nyelvű könyvem is megjelent, amelyekről még majd szólhatok.

V. B.: Az előbb említette, hogy az oktatói kar zömében külföldiekből állt. Milyen volt ez a társaság?

Sz. T.: Az oktatói kar igen heterogén összetételű volt, mind a tanárok állampolgársága, mind pedig elméleti előképzettsége és beállítottsága szempontjából. Azok, akiket még a diáklázadás előtt szerződtettek, kizárólag angol, illetve nyugat-európai vagy észak-amerikai diplomával bíró oktatók voltak, köztük néhány afrikai is, és csak a diáklázadás után szerződtettek néhány kelet-európaikat is, köztük engem. Hamarosan újabb oktatók és vendégprofesszorok

²⁹ Streeten, Paul (1917–2019) – osztrák származású, brit közgazdász, a sussexi egyetem Fejlődéstanulmányok Intézetének (Institute of Development Studies) egyik alapító tagja, majd egy ideig igazgatója, később az Egyesült Nemzetek Egyeteme (UNU) Fejlődés-gazdaságtani Kutatóintézetének (WIDER) igazgatója.

³⁰ Wallerstein, Immanuel (1930–) – amerikai szociológus, történész. Az úgynevezett vilárendszer-elmélet kidolgozója. Korábban a New York-i Egyetem (SUNY) professzora és a Fernand Braudel Center igazgatója, jelenleg a Yale Egyetem tanára.

³¹ Amin, Samir (1931–2018) – egyiptomi közgazdász, vilárendszer-kutató, a Third World Forum egykori igazgatója, a „harmadik világ” egyik legismertebb teoretikusa.

is érkeztek, immár az Arushai nyilatkozat hatására. Az abban meghirdetett fejlődési cél és társadalompolitikai kísérlet szinte a világ minden részéből idevonzott néhány évre vagy rövidebb látogatásokra, konferenciákra sok olyan társadalomkutatót, oktatót, politikust, akik a nyugati kapitalizmusból és a szovjet típusú rendszerekből egyaránt kiábrándultak. Akik épp ezért, miként a korábban szerződöttetett oktatók közül is egyre többen, reményeket fűztek valamilyen „harmadik” út, illetve rendszer kifejlesztésének lehetőségéhez vagy legalábbis a fennálló rendszerek demokratizálódásához, illetve a nemzetközi rend reformjához. Ez az összetételében ugyan igen heterogén, de nyitott és progresszív gondolkodású szellemi közösség számomra nemcsak inspiráló hatású volt, hanem az abban való részvétel többekkel tartós barátságához is vezetett, ami a későbbiekben is végigkísérte, segítette és befolyásolta nemzetközi tevékenységemet. A külföldi előadásokra, nemzetközi konferenciákra, szakértői bizottságokban való részvételre vonatkozó sorozatos meghívásokat, felkéréseket nemcsak publikációimnak, különösen első angol könyvemnek köszönhettem, hanem az így még Tanzániában szerzett, majd később nagyrészt annak nyomán kialakult baráti kapcsolatoknak is.

V. B.: Kik voltak azok a nemzetközileg is ismert szaktekintélyek, akiknek a legtöbbet köszönheti egyrészt saját nézetei fejlődése szempontjából, másrészt a külföldi meghívásokért?

Sz. T.: Ami az előbbit illeti, elsőként talán Paul Streetent emelném ki nemcsak a már említett cikke miatt, hanem az oktatással foglalkozó, ugyancsak említett Dar es-Salaam-i konferencián elhangzott előadásának hatására is, amely az ellentétes nézeteket tárgyilagosan értékelte és bírálta. Rajta kívül leginkább a világméretű tőkefelhalmozás és a centrum-periféria viszony kutatásában jeleskedő Samir Amint és a világrendszer-szemléletű Immanuel Wallersteint, valamint a globális kapitalizmust kutató André Gunder Frankot³² és egy ún. harmadik rendszer új koncepcióját megfogalmazó Marc Nerfint³³ említeném, de persze sorolhatnék még másokat is. A külföldi meghívások egy részét is az említetteknek köszönhetem, de ebből a szempontból különösen kiemelném

³² Frank, André Gunder (1929–2005) – német gazdaságtörténész és szociológus.

³³ Nerfin, Marc (1930–2015) – svájci újságíró, aktivista, a progresszív gondolkodókat tömörítő International Foundation for Development Alternatives alapítója.

Jan Pronk³⁴ egykori holland minisztert, később az UNCTAD főtitkárhelyettesét, jelenleg professor emeritust, továbbá Louis Emmerij³⁵ professzort, az ILO 1976-ban tartott Foglalkoztatási Világkonferenciájának a szervezőjét, később a hágai Nemzetközi Társadalomtudományi Intézetnek (International Institute of Social Studies, ISS) a rektorát, valamint Kinhide Mushakōji³⁶ professzort, az Egyesült Nemzetek Egyeteme egykori rektorhelyettesét.

V. B.: 1971-ben hazatért.

Sz. T.: Igen. Lejárt a négyéves szerződésem. Ezért a tanzániai egyetemen végzett munkámat és természetesen az egyetemen kívüli, már említett szakmai tevékenységemet is befejeztem. Bár az egyetem szerződésemet meghosszabbítását javasolta, a National Development Corporation vezérigazgatója pedig vonzó állást ajánlott, feleségemmel együtt mindenképpen haza kívántunk jönni nemcsak idős szüleink miatt, hanem mert nem akartuk elveszíteni az állásunkat. Feleségem a kórházit, én az egyetemet és az Afro-Ázsiai Kutató Központban meglévő félállásomat.

„AZT NEM MONDANÁM, HOGY MINDEN ZÖKKENŐMENTESEN FOLYT”

V. B.: A hazatérést követő „akklimatizáció” zökkenőmentes volt? Folytatta tovább az oktatást az egyetemen?

Sz. T.: Folytattam, de azért azt nem mondanám, hogy minden zökkenőmentesen folyt. Arra számítottam, hogy a külföldön elért professzori címem és könyvem sikere, illetve a hazatérésem után megkapott Munka Érdemrend ezüst fokozata együtt elég lesz ahhoz, hogy Magyar-

³⁴ Pronk, Jan (1940–) – holland közgazdász, politikus, több ciklusban a holland kormány tagja, egy ideig az UNCTAD főtitkárának, majd az ENSZ főtitkárának asszisztense, jelenleg az Amszterdami Egyetem hágai Társadalomtudományi Intézetének (Institute of Social Studies, ISS) professor emeritusa.

³⁵ Emmerij, Louis (1934–) – holland közgazdász, egy ideig az ILO egyik vezető tisztviselője, majd a hágai Társadalomtudományi Intézet (Institute of Social Studies, ISS) rektora.

³⁶ Mushakōji, Kinhide (1929–) – japán közgazdász, a nemzetközi kapcsolatok szakértője, több éven át az Egyesült Nemzetek Egyetemének (UNU) rektorhelyettese.

országban is egyetemi tanár lehessenek. Az egyetemi pártbizottság azonban megvétózta az erre vonatkozó előterjesztést. Mégpedig két alkalommal is.

V. B.: Miért?

Sz. T.: Nekem ugyan azt mondták, hogy „túl fiatal” vagyok, valójában – és ezt mások megsúgták – a pártbizottság tagjainak politikai-ideológiai kétségeik voltak irányomban. Ez a család engem arra ösztönzött, hogy megmaradva az egyetemen mielőbb szerezzem meg az MTA doktora címet. Ez 1974-ben sikerült is. Bár a tanári kinevezésemre vonatkozó előterjesztést a pártbizottság ezúttal is el akarta utasítani, az akkori rektor, Berend T. Iván³⁷ meggyőzte a tagokat arról, hogy amikor csak elvétve akad akadémiai doktor a professzorok között, sőt még kandidatúrával sem bír mindenki, nagy hiba lenne az elutasítás.

„AZ AKADÉMIAI TAGSÁG VOLT A LEGFŐBB AMBÍCIÓM”

45

V. B.: Milyen munkáját ismerték el az MTA doktora címmel?

Sz. T.: Bár valamelyik újabb könyvem is beadhattam volna doktori pályázatom elbírálása, illetve a védési eljárás céljából, jobbnak láttam megírni egy külön doktori értekezést. Ez „Az elmaradottság és fejlettség dialektikája” címmel két kötetben, összesen több mint 1000 gépelt (A4-es) oldalnyi terjedelemben nemcsak összefoglalta vonatkozó kutatásaim eredményeit és bizonyítékait, hanem lényegesen ki is egészítette azokat. A tudományos kutatást én egyébként is egy soha be nem fejezhető folyamatnak tartom. Ahogy az angol „re-search” is kifejezi, nem egy egyszeri, véglegesen befejezhető művelet, és nem is tervezhető meg előre az eredménye. Egy kutatás elért eredménye általában újabb kutatásra ösztönöz és vezet, de a már elért eredmény is többnyire felülvizsgálatra szorul.

³⁷ Berend T. Iván (1930–) – történész, egyetemi tanár, akadémikus, 1985 és 1990 között az MTA elnöke.

V. B.: Korábban dolgozott akadémiai kutatóintézetben és immár az MTA doktora is volt.

Milyen kép élt Önben az Akadémiáról akkoriban?

Sz. T.: Már korábban jó ideig tagja voltam az Akadémia Tudományos Minősítő Bizottsága, a TMB Közgazdasági Szakbizottságának, majd plénumának is. Hogy a kérdésre válaszoljak: bevallom, hogy már kutatói pályám kezdetétől fogva – az egyetemi professzori cím elnyerése mellett – az akadémiai tagság volt a legfőbb ambícióm. Akadémiánkra régtől fogva úgy tekintettem, mint a „tudomány templomára”, ahová – képletesen szólva – belépni csak mezítláb szabad.

V. B.: Ezt hogy érti?

Sz. T.: Úgy, hogy az MTA működését és tagjainak magatartását illetően is magas elvárásaim voltak és vannak. Ezért bíráltam és bírálok ma is a fogyatékoságokat, és többnyire a kijavításukra is rendszeresen tettem javaslatokat.

V. B.: Milyen fogyatékoságokra gondol?

Sz. T.: Azokra, amelyekre a *Magyar Tudományban* megjelent egyik saját cikkem³⁸, de különösen a szerzőtársaimmal, Zalai Ernő és Csaba László akadémikusokkal közös cikkeink³⁹ hívták fel a figyelmet. Ilyennek tartom például a mennyiségi szemlélet eluralkodását a minősítési eljárásban, a Magyar Tudományos Művek Tára (MTMT) struktúrájának, nyelvezetének és adminisztrációjának fogyatékoságait, továbbá a képviseleti demokrácia érvényesülésének gyengeségeit vagy a döntéshozatal előtti információáramlás hiányosságait.

³⁸ Szentes Tamás: Észrevételek és javaslatok az Akadémia szervezetének és működésének reformjával kapcsolatban. *Magyar Tudomány*, 2008, 169. évf., 7. sz., 799–822.

³⁹ Csaba László – Szentes Tamás – Zalai Ernő: Tudományos-e a tudománymérés? Megjegyzések a tudománymetria, az impaktfaktor és az MTMT használatához. *Magyar Tudomány*, 2014, 177. évf., 4. sz., 442–467; Csaba László – Szentes Tamás – Zalai Ernő: Mégis kinek az Akadémiája? *Magyar Tudomány*, 2015, 175. évf., 9. sz., 1113–1138.

V. B.: Térjünk vissza az egyetemre, ottani tevékenységére. Az Ön nevéhez fűződik a fejlődéstanulmányok bevezetése a hazai felsőoktatásba. Hogyan, milyen előzmények után történt ez?

Sz. T.: Még az 1970-es évek első felében, a Dar es-Salaam-i Egyetemen bevezetett „Development studies – common course” mintája nyomán kezdeményeztem a fejlődéstanulmányok oktatását, kihasználva az alternatív tárgyblokkok indítására adott lehetőséget. Ez tulajdonképpen egy multidiszciplináris blokk volt, amelyet tanszékünk és két másik tanszék munkatársaival együttműködve oktattunk. Hamarosan annyira népszerűvé vált a hallgatók körében, hogy teremprobléma miatt korlátozni kellett a létszámot. Én elsősorban a társadalmi fejlődés elméleti kérdéseit és nemzetközi körülményeinek problémáit oktattam, amihez saját írásaimon kívül felhasználtam, illetve olvasmányként az érdeklődők számára közrebozsátottam a külföldi útjaimon beszerzett publikációkat és néhány, már említett külföldi barátomtól rendszeresen küldött tanulmányokat. A leginkább érdeklődő és egyik legtehetségesebb hallgatómtól, Mislivetz Ferenc⁴⁰ és barátjától, Béládi Lászlótól⁴¹ jött az ötlet, illetve javaslat, hogy fordíttassuk le és sokszorosítva bekötött olvasmányként publikáljuk az ilyen írásokat. Így született meg a *Fejlődés-tanulmányok* című, többé-kevésbé szamizdat jellegű kiadvány, amelynek az említett két hallgatót is felölölő szerkesztőbizottságában egyetemi kollégám, a filozófus Marton Imre⁴² professzor és én vállaltuk a felelős vezetői szerepet. A sorozat kiadásának gyakorlati megvalósítói Mislivetz és Béládi voltak, akik ugyancsak önkéntes hallgatótársaik bevonásával gondoskodtak az idegen nyelvű anyagok lefordításáról, majd a sokszorosításról és kötésről, illetve egyebekről minden fizetség vagy más ellenszolgáltatás nélkül, nemegyszer alaptalan vádak ellenére is. Ezt a több számot megélt sorozatot, amelyben nagyrészt olyan írások jelentek meg, amelyeket – különösen az újbaloldali és neomarxista szerzőkét – könyvkiadók vagy folyóiratok nemigen mertek volna publikálni, igen nagy érdeklődés és persze sok gyanakvó szem is kísérte nemcsak más egyetemek oktatói és

⁴⁰ Mislivetz Ferenc (1954–) – szociológus, politológus, egyetemi tanár.

⁴¹ Béládi László (1954–) – közgazdász, történész.

⁴² Marton Imre (1922–1998) – filozófus, a második világháború éveiben a francia ellenállási mozgalom egyik harcosa, hazatérte és tanulmányai befejezése után a Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem filozófiát oktató tanára.

hallgatói, hanem a párt Központi Bizottsága Titkárságának munkatársai részéről is. Az egyik késői számot a pártközpont be is tiltatta.

V. B.: Miért?

Sz. T.: Mert a szovjet nagykövetség tiltakozott a benne megjelentetett, egyébként „ártalmatlan” Trockij-tanulmány miatt.

V. B.: A Tanzániában eltöltött évek előtt is munkatársa volt az MTA Afro-Ázsiai Kutató Központjának. Hazatérésekor egyetemi főállása – mint említette – megmaradt, viszont úgy tudom, hogy a Bognár professzor által felajánlott, az ő helyetteseként betölthető állást nem fogadta el.

Sz. T.: Kapcsolatom a központtal tanzániai tartózkodásom idején is szoros volt. Bognár professzor arra számított, hogy hazatérésem után az ő helyetteseként ott teljes állást vállalom. Én azonban nem akartam egyetemi főállásomat feladni, amit Bognár professzor rossz néven is vett. Így azután csak félállásban maradtam a központ főmunkatársa, majd lettem egy ideig az utódjaként létrejött Világgazdasági Intézet Afro-ázsiai Osztályának, illetve Csoportjának a vezetője. Ez a tudományos főmunkatársként betöltött félállásom 1985-ig megmaradt, ami sokat segített külföldi, illetve nemzetközi kapcsolataim ápolásában, utazásaim engedélyeztetésében.

V. B.: Melyek voltak ezek közül a legemlékezetesebbek?

Sz. T.: Még Tanzániából való hazautazásunk előtt Dar es-Salaamban kaptam az első felkérést az UNCTAD-tól, hogy vegyek részt az ENSZ Közgyűlése által az ún. legkevésbé fejlettséget mutató országok klasszifikációjával megbízott szakértői bizottság munkájában annak tagjaként. A több napon át tartó eszmecserének már a kezdetén kénytelen voltam több mindent is bírálni az előterjesztésben, így nemcsak az egy főre eső GDP mutatójának túlbecsülését – rámutatva arra, hogy bár az szükséges, de nem elégséges mutatószám a fejlettségi színvonal meghatározására, és hogy számítása az elmaradott országokban igencsak megbízhatatlan –, hanem a rostowi „szakaszelmélet” hatását is.

V. B.: Mi ennek az elméletnek a lényege?

Sz. T.: Az amerikai Walt Whitman Rostow⁴³ professzor a gazdasági növekedés, illetve fejlődés unilineáris koncepciójának egy újabb változatát megfogalmazó képviselője. Ennek lényege az a feltevés, hogy minden ország ugyanazon az egyenes vonalú pályán halad előre, egymást követve, vagyis egységesen, *univerzálisan* érvényes módon és *lineáris* úton, amely pálya jól meghatározható szakaszokra osztható. Eszerint egyes országok előrébb, magasabb szakaszban, mások meg hátrább, alacsonyabb szakaszban vannak, és az utóbbiak csak úgy tudnak magasabb szakaszba jutni, ha lemásolják az előttük járók példáját. Ez a koncepció figyelmen kívül hagyja a fejlettebb és az elmaradó országok közötti kölcsönhatásokat és a technikai, technológiai fejlődés következményeit, ami a felgyorsult globalizáció és a tudományos-technikai forradalmak korában különösen markáns leegyszerűsítés.

V. B.: Mit szoltak bíráló megjegyzéseihez az UNCTAD-ban?

Sz. T.: Végül is a bizottság – mások hasonló észrevételeit is meghallgatva – egy reálisabb, kevésbé leegyszerűsítő koncepcióval és több, nem csak gazdasági mutatószámmal váltotta fel az eredetit.

V. B.: Kapott még meghívást később is az UNCTAD-tól?

Sz. T.: Ezt követően több éven át rendszeresen kaptam felkérést az UNCTAD-tól számos, különféle szakértői vagy tanácsadó testületben való részvételre, és cikket is írtam az UNCTAD folyóiratába. Sőt, az UNCTAD akkori főtitkára, Gamani Corea⁴⁴ számomra magas besorolású, igazgatói állást kívánt létrehozni, hogy személyes tanácsadója legyek. Ennek elfogadásához kérnem kellett a magyar kormány engedélyét. Ezt a genfi magyar misszió vezetője és a külügyminisztérium ENSZ-főosztálya is mindaddig támogatta, amíg a szóban forgó ENSZ-intézménynél dolgozó magyar állampolgárok felügyeletét a Belügyminisztérium politikai ren-

⁴³ Rostow, Walt Whitman (1916–2003) – amerikai közgazdász, 1966 és 1969 között Lyndon B. Johnson elnök nemzetbiztonsági tanácsadója.

⁴⁴ Corea, Gamani (1925–2013) – Srí Lanka-i közgazdász és diplomata, 1974–1984 között az UNCTAD főtitkára.

dőrségének megbízásából végző hivatalos személy – amint ezt később megtudtam – nem tiltakozott az engedély megadása ellen.

V. B.: Kiderült, hogy mi volt az oka ennek?

Sz. T.: A hivatalos verzió az volt, hogy egy ilyen állást a Szovjetunió kormánya a saját képviselőjével kíván betölteni, amit a magyar kormánynak el kell fogadnia. Valójában azonban belügyminisztériumi beavatkozásról volt szó, és így nyilvánvalóvá vált a voltaképpen személyem elleni állásfoglalás. Bár az a tény, hogy az állás betöltése számomra lehetetlenné vált, nagy csalódást okozott, tudományos előmenetelem szempontjából végül is kedvező hatásúnak bizonyult. Ha ugyanis betölthettem volna a szóban forgó állást, aligha értem volna el az akadémikusi jelöléshez megkívánt publikációs teljesítményt. Szerencsére a politikai beavatkozás nem gátolta meg azt, hogy a nemzetközi szervezetektől és tudományos társaságoktól vagy külföldi egyetemektől és intézetektől kapott meghívásoknak továbbra is eleget tegyek, vagyis kiutazhassak – igaz, a Bognár József által vezetett Világgazdasági Intézet hivatalos támogatásának köszönhetően.

V. B.: Szakmai önéletrajzát böngészve kitűnik, hogy nemcsak meglepően nagyszámú, de szakmailag is különböző nemzetközi szervezetek, illetve intézmények munkájában, szakértői bizottságaiban vett részt meghívottként, vagyis nem kiküldött delegátusként éveken át rendszeresen. Melyek voltak a legemlékezetesebb vagy legérdekesebb munkák, amelyekben részt vett?

Sz. T.: Az UNCTAD egyik szakértői bizottságában a fejlődés és a természeti környezet kapcsolatát vitattuk 1974-ben, jóval azelőtt, hogy az ún. fenntartható fejlődés koncepciója megfogalmazódott volna. Eszmecserénk nyomán már ekkor meggyőződésemmé vált, hogy a természeti környezet problémája nem egyszerűen ökológiai kérdés, hanem egyszerre gazdasági, politikai és kulturális is. Amikor pedig az ILO 1976-ban tartott foglalkoztatási világkonferenciáját előkészítő munkacsoportban az alapvető emberi szükségletekre orientált fejlődés Louis Emmerij által megfogalmazott koncepciójának előterjesztését fogadtuk el, ezt nemcsak a szegény országoknak, hanem a leggazdagabb országoknak is szóló figyelmeztetésként értelmeztük a luxuskiadá-

sok és a fegyverkezés ellenében. Ezen a világkonferencián kemény kritika érte a transznacionális társaságokat, amiben magam is részt vettem. Az UNESCO több, egyebek között a közoktatással, jövedelemelosztással, foglalkoztatási politikával, egy új nemzetközi oktatási, tudományos és kulturális rend koncepciójával és az ún. integráló fejlődéssel foglalkozó konferenciája, illetve szakértői bizottságának ülései ugyancsak tanulságosak voltak. Ez utóbbi a fejlesztési politika egyik kulcskérdésére, a dezintegrált gazdaság és kettészakadt társadalom – első angol könyvemben is tárgyalt – problémája megoldásának szükségességére hívta fel a figyelmet. Az UN CSTD, vagyis az ENSZ a tudomány, technológia és fejlődés kérdéseiről szóló konferenciájának párizsi előkészítő albizottságában pedig az eszmecsere megerősítette azt a nézetemet, hogy a technikai-technológiai fejlődés figyelemmel kísérése és hatásainak kritikai értékelése a társadalomtudomány részéről nélkülözhetetlen. Különösen érdekesek és tanulságosak voltak továbbá azok az eszmecserek, amelyeket az Egyesült Nemzetek Egyeteme (United Nations University, UNU) két, egymást követő kutatási programja keretében tartottunk. Az egyik a „Társadalmi-kulturális fejlődési alternatívák egy változó világban” című, a másik pedig a „Globális válság és átalakulás” című program volt. Ezek olyan multidiszciplináris témákat öleltek fel, mint például a hagyományok, a nemzeti-kulturális identitás, a világ gazdaság szerkezeti változása, a technológiai forradalom, az állam és a társadalmi konfliktusok, illetve a globális válság okai és megnyilvánulásai, a militarizáció, a fennálló társadalmi rendszerek jellemzői és átalakulásuk esélyei stb.

Említhetnék persze még sok más tanulságos konferenciát is, mint pl. az ugyancsak ENSZ-intézményként működő IDEP-nek és az ILO intézetének egyik-másik értekezletét vagy a UN Centre of Human Rightsnak a fejlődés jogáról szóló nemzetközi konferenciáját.

V. B.: Az ENSZ intézményein kívül milyen más nemzetközi szervezetek és tudományos társaságok rendezvényein, illetve munkájában való részvételét tartja említésre méltónak?

Sz. T.: Elsőként talán – jelentősége és témája okán – az Új Nemzetközi Gazdasági Rend ügyében 1975-ben rendezett hágai nemzetközi szimpóziumot emelném ki, amelyen a holland kormány meghívására vettem részt, a jugoszláv külügyminiszteren kívül egyedül Kelet-Európából. Egyébként később ugyanezzel a témával foglalkozó több más konferencián is felszólal-

tam. Nemcsak helyeseltem az egy új nemzetközi gazdasági rend megteremtésére vonatkozó törekvéseket, hanem rámutattam a vonatkozó ENSZ-határozatok fogyatékoságaira és következetlenségeire is, és kifogásoltam a tárgyalások szétforgácsoltságát, különösen a fegyverkezési verseny problémájától elkülönült folytatását, stb. Hasonlóképpen a téma fontossága és időszerűsége miatt említtem a Max Planck Társaság által 1973-ban szervezett, a világgazdaság válságával foglalkozó tudományos szemináriumon, majd a CENDES 1975-ben Caracasban tartott konferenciáján ugyancsak meghívottként való részvételemet. Ezek arra ösztönöztek, hogy behatóan vizsgáljam a világgazdaság fokozott válsághajlamának és a globális válságok kirobbanásának okait. Különösen tanulságosak és gondolatébresztők voltak az International Foundation of Development Alternatives (IFDA) konferenciái, és az ifj. George Papandreu által szervezett Delphi Forum vitái is. Ugyancsak inspiráló volt a Lelio Basso Foundation egyik, a felszabadulás témájában tartott nemzetközi értekezlete, valamint az a nyílt, kötetlen eszmecsere korunk globális problémáiról, az Észak és a Dél közötti viszonyról, a fenntartható fejlődésről, amelyet jóval később, 1992-ben folytattunk a svájci Forum Münchenwiler jubileumi konferenciáján.

A különféle nemzetközi tudományos társaságok ama rendezvényeinek sorából, amelyeken előadóként vagy szekcióvezetőként részt vettem, említhetem a Nemzetközi Közgazdasági Társaság (International Economic Association, IEA) két kongresszusát, a Nemzetközi Politikatudományi Társaság (International Political Science Association, IPSA) egyik kongresszusát és konferenciáját, a Nemzetközi Békekutató Társaság (International Peace Research Association, IPRA) több rendezvényét, a European Association of Development Research and Training Institutes (EADI), vagyis az európai fejlődéskutatók társaságának konferenciáit, az International Economic History Congress (IEHC), vagyis a „nemzetközi gazdaságtörténelem kongresszusát”, az Association of Third World Economists (ATWE), vagyis a harmadik világ közgazdászai társaságának két kongresszusát. Ezek témáit nem részletezem, és a vonatkozó előadásaimét, konferenciaközleményeimét sem. Megemlítem viszont a Dél Bizottság (South Commission) híres jelentéséhez⁴⁵ felkérésre írt tanulmányomat, amely a „szocialista”

⁴⁵ *The Report of the South Commission*. 1990.

rendszerek átalakulásának a fejlődő országokat érintő hatásaival foglalkozott, valamint a jelentésre adott reagálásokat tartalmazó kötetben megjelent másik írásomat is.⁴⁶

V. B.: Amint az elmondottakból kitűnt, részt vett egy-egy nemzetközi tudományos kutatási programban is.

Sz. T.: Igen. A tanzániai egyetemen folyókon kívül részt vettem az UNCTAD és a Third World Forum közös kutatási programjában, amely a nyerstermékek világpiaci helyzetének, termelésük és relatív árak alakulását meghatározó tényezőknek a vizsgálatával foglalkozott 1978-ban. Tagja voltam a kutatásokat irányító testületnek, és egy tanulmányt is írtam. Később, 1982 és 1987 között tagja és kelet-európai koordinátora voltam – ENSZ-igazolvánnyal ellátva – az UNU már említett, „Global Crisis and Transformation...” elnevezésű nemzetközi kutatási programját irányító testületnek. Az ebben és az ezt megelőző kutatási programban végzett munkám eredményeként jelent meg az UNU publikációs bizottságának ajánlására az UNU és a londoni ZED közös kiadásában a *The Transformation of the World Economy: New Directions and New Interests* című könyvem. 1992 és 1994 között az UNRISD, vagyis az ENSZ társadalmi fejlődéssel foglalkozó intézete egyik a kelet-európai átalakulással foglalkozó kutatási programjában is részt vettem, tanulmány szerzőként és a szervezőbizottság tagjaként.

V. B.: Gondolom, hogy annak idején, ha meghívásra, felkérésre vett részt nemzetközi konferenciákon, szakértői vagy kutatásszervező bizottságok munkájában, akkor utazási és egyéb költségeit általában a meghívó intézmények finanszírozták, nemde?

Sz. T.: Ez így volt, sőt munkámért, előadásaimért, illetve konferenciaközleményeimért többnyire még tiszteletdíjat, az UNU-tól rendszeres fizetést is kaptam. Ez és a magas napidíj komoly megtakarításokra adott lehetőséget. Igaz, előfordultak kellemetlen meglepetések is.

⁴⁶ Szentes, Tamás: „The Challenge to the South?” A challenge to Humankind as a Whole! In: *The Report of the South Commission*. 1990; The South Centre (1993): *Facing the Challenge – Responses to the Report of the South Commission*. London: ZED Books, 1993, 100–116.

V. B.: Például?

Sz. T.: Amikor például az említett hágai szimpóziumra utaztam a holland kormány vendégként, azért, hogy ne kelljen devizakiviteli engedélyt kérni, még a szokásosnál is kevesebb dollárt vittem magammal. Az amszterdami repülőtéren rám váró limuzin egy ötcsillagos luxusszállodához vitt, ahol a recepción átadták a szimpózium dokumentumait és más tájékoztatókat tartalmazó elegáns dossziét, amelyben azonban hiába kerestem a készpénzt tartalmazó borítékot. Mint kiderült, ennek oka az volt, hogy a rendezők nem akarták pénzzel „megsérteni” a meghívottakat, akik tőlem eltérően magas rangú és jövedelmű személyek, miniszterek, ENSZ-intézmények vezetői és hasonlóak voltak. Igaz, a szállodában a svédasztalos étkezéseken kívül is bármit ingyenesen fogyaszthattunk akár a minibárból, akár a szobaszerviznél megrendelve, a közös vacsorát meg előkelő helyeken, pl. múzeumban élvezhettük. Minthogy a szimpózium után mindenképpen meg akartam tekinteni a Van Gogh-múzeumot, a repülőtér helyett Amszterdamba az air terminálhoz vitettem magam, hogy majd másnap onnan busszal jussak ki a repülőtérre. Olcsó szállást kerestem egy éjszakára, és bár nehezen, végül találtam egy nagy lakóház legfelső emeletén lévő panzióban egy mindössze vasággal és hideg vizes mosdóval ellátott szobát. A múzeum meglátogatása után mindössze annyi pénzem maradt, hogy egyetlen szendvics volt ebédem és vacsorám egyszerre. Így éltem át a koldusból királyfi esetének fordítottját.

A másik eset Tokióban történt. Ezúttal viszont olyan nagy pénzüsszeget kaptam az UNU egyik több napon át tartó munkaértekezletén való részvételemre napidíjként és a kiválasztottnál jóval drágább szállodára, hogy amikor elutazásom előtt egy kirakatban újdonságként hirdetett, hordozható mini hifitornyot láttam, megvettem. Első csalódásom az volt, hogy pár nap múlva ugyanazt Hongkongban jóval alacsonyabb áron vehettem volna meg, a második, hogy miközben magas vámot fizettem érte itthon, a Ferihegyi repülőtér vámmentes boltjában még a hongkonginál is jóval olcsóbb lett volna. Csak magamat okolhattam, hiszen rendszeresen oktattam japán példán azt a fajta dömpinget, amely az exporttermékek versenyképességét alacsonyabb árral javítja, amit a hazai magasabb árral kompenzál. Így a „vizet prédikál, de bort iszik” esetének az ellenkezőjével csináltam bolondot magamból. Vagyis éppen az ellenkezőjét csináltam annak, mint amit tanítottam.

„NEM KÖZGAZDÁSZNAK, HANEM A TÁRSADALOMTUDOMÁNY MŰVELŐJÉNEK TEKINTEM MAGAM”

V. B.: A felsorolt, rendkívül sokféle nemzetközi szervezet és tudományos szervezet nem kifejezetten vagy nem csupán közgazdasági témákkal foglalkozott.

Sz. T.: Ez így igaz, de én közgazdaság-tudományi diplomám ellenére nem is érzem magam közgazdásznak. Inkább a társadalomtudomány művelőjének, elsősorban fejlődéskutatónak tekintem magam, és a világgazdasággal, a nemzetközi viszonyokkal is főként a társadalmak egyenlőtlen fejlődésének aspektusából foglalkozom. Számomra a fejlődés-gazdaságtan is, és a világgazdaságtan is a gazdasági témákon messze túlmutató tematikát jelent. Ez magyarázza az olyan látszólag egymástól távoli témák iránti érdeklődésemet, mint a világgazdasági válság, a globális problémák, egy új nemzetközi rend, a transznacionális társaságok tevékenysége, a technológiai forradalom, a globalizáció, az állam és a piac szerepe, a fegyverkezés és militarizáció, a különböző társadalmi rendszerek problematikája, a „nemzeti versenyképesség” stb. Sohasem fogadtam el az egyoldalú ökonomista szemléletet. Ennek megfelelően mindig igyekeztem az adott témát, illetve problémát interdiszciplináris szemlélettel és a tágabb összefüggésekre is tekintettel vizsgálni, és persze kritikusan kezelve a vonatkozó nézeteket, elméleteket, sőt a mérési eredményeket, statisztikai adatokat is. Ez utóbbira egy példa már szóba került a legkevésbé fejlett országok klasszifikációja kapcsán.

V. B.: Miért tartja fontosnak a kritikát?

Sz. T.: A kritikai szemléletet én a tudomány alapvető, nélkülözhetetlen tartozékának tekintetem mindig, mégpedig mind a valóság, a fennálló viszonyok és politika irányában, mind pedig a tudomány mindenkori eredményei, vagyis saját tudásunk irányában. Nélküle a tudomány könnyen apologetikussá, illetve dogmák halmazává válhat. Már jóval a rendszerváltás előtt hangoztattam felszólalásomban egy a társadalomtudományi kutatóhelyek képviselőinek Aczél György akkori KB-titkár kezdeményezésére és jelenlétében tartott értekezleten, hogy a tudomány részéről a kritika nemcsak akkor konstruktív, ha konkrét megoldást is javasol a politikának, hanem anélkül

is, mert megoldásra ösztökél. Később első akadémiai székhelyű előadásomat is a tudomány kritikai funkciójának hangsúlyozásával fejeztem be.

V. B.: Az előbbiek során szó esett a világgazdasági válságról, illetve az arról folyt eszmecserekről. Ön akkor milyen álláspontot képviselt? Miben látta az okokat?

Sz. T.: Az 1970-es évek elején kirobbant válságot – megkülönböztetve az 1929-es nemzetközi válságtól – a világgazdaság első globális válságaként értelmeztem, és a kirobbanását közvetlenül kiváltó olajválságon túl a világgazdaság olyan súlyos strukturális egyensúlytalanságával és intézményi fogyatékoságával magyaráztam, amely mögött a nemzetközi egyenlőtlenségek növekedése, valamint a globális válságok elkerülését és az egyenlőtlenségek csökkentését biztosító globális intézmények hiánya áll. Később, az újabb válságok, különösen a legutóbbi válság kapcsán rámutattam – a leegyszerűsítő magyarázatok ellenében, amelyek azt a részpiacok zavarai, devizaproblémákkal, ingatlanpiaci jelenségekkel, a pénzpiaci „buborék” kipukkanásával stb. magyarázták – a válsághajlam állandósulásának már említett okaira, és felhívtam a figyelmet a válság kirobbanását előidéző újabb körülményekre is. Ez utóbbiak közül főként a fogyasztási demonstrációs hatások felerősödésének és a bankok felelőtlen hitelezési politikájának a következményeit emeltem ki. Egyszersmind kétségbe vontam a válságnak megszorító intézkedésekkel való kezelhetőségét, sőt a fogyasztói kereslet általános, vagyis nem szelektív növelésére irányuló keynesi recept eredményes alkalmazhatóságát is.

„ELFOGADHATATLANNAK
MINŐSÍTETTEM A GLOBALIZÁCIÓ
LEEGYSZERŰSÍTETT,
TÖRTÉNELMILEG IS TÉVES,
HATÁSAIT TEKINTVE PEDIG
EGYOLDALÚ FELFOGÁSÁT”

V. B.: Több művében foglalkozott a transznacionális társaságokkal, vagyis a multikkal és a globalizációval is, meglehetősen árnyalt képet festve róluk.

Sz. T.: A transznacionális társaságokat illetően elutasítottam – már az ILO Foglalkoztatási Világkonferenciáján való részvételem során is – mind a kétféle leegyszerűsítő álláspon- tot, vagyis a multiknak a világgazdaság „ördögeiként” vagy valamiféle „angyalaiként” való értelmezését, a tevékenységüknek kizárólag kedvezőtlen vagy kizárólag kedvező hatásokat tulajdonító nézeteket. Erről először az amerikai Fernand Braudel Intézet folyóiratában írtam, majd főként könyveimben, így különösen világgazdaságtani és fejlődés-gazdaságtani monográfiáimban. Ezekben részletesen is elemeztem a multik tevékenységének sokféle és többirányú hatását mind „anyaországuk”, illetve bázisuk, mind a befogadó országok gazda- ságára és társadalmára nézve.

V. B.: Mi volt ennek a konklúziója?

Sz. T.: A legfontosabb talán az, hogy a befogadó országok számára kedvező hatásuk a mun- kahelyteremtést, a technikai fejlődést és a gazdaság növekedését illetően alapvetően attól függ, hogy beruházásaik mennyire gerjesztenek input-output kapcsolatokat a helyi kis- és középvállalatokkal. Milyen mértékben járulnak hozzá modern technikával és ismeretekkel való ellátásukhoz, és létrehoznak-e, betelepítenek-e vagy legalábbis támogatnak-e kutatási és fejlesztési központokat. Mindez persze feltételezi a befogadó ország kormányzatának ezt serkentő, erre készítető, illetve segítve kényszerítő gazdaságpolitikáját és a helyi vállalatok felkészültségét és készségét a partneri viszonyra.

V.B.: És ami a globalizációt illeti?

Sz. T.: A globalizációt illetően hasonlóképpen elfogadhatatlannak minősítettem a leegy- szerűsítő értékeléseket, annak történelmileg is téves és hatásait tekintve egyoldalú felfo- gását. Részletes kritikai áttekintést adtam a vonatkozó elméleti koncepciókról, vizsgáltam a globalizáció többféle, történelmileg különböző korú változatait, illetve megnyilvánulásait, valamint a globalizációs folyamat újabb kori felgyorsulásának hajtóerőit és más-más szem- pontból vett, illetve más-más szereplők számára megállapítható kedvező vagy kedvezőtlen

hatásait. Minderről több könyvemben és folyóiratcikkben is írtam, valamint számos előadást is tartottam.

V. B.: Említette a militarizáció és a társadalmi rendszerek témáját is. Ebben mi a kutató számára érdekes alapprobléma?

Sz. T.: A militarizáció és a nemzetközi fegyverkezési verseny témájával eredetileg a gyengén fejlett országok fejlődési problémájával összefüggésben foglalkoztam. Egyrészt abból a szempontból, hogy a fegyverkezésnek, katonai kiadásoknak és haditechnikai fejlesztéseknek milyen a hatásuk általában a gazdaság növekedésére és egyensúlyára, technikai fejlődésére, a társadalmi fejlődésre, a természeti környezetre, sőt a társadalmi viselkedésre és kultúrára. Következtetésként kétségbe vontam a kedvező hatások sokak által feltételezett túlsúlyát még a technikai fejlődés tekintetében is. A két katonai tömb közötti fegyverkezési versenyt is főként a „harmadik világ” szempontjából vizsgáltam, elismerve ugyan ez utóbbi tárgyalási pozíciója számára kedvező hatását, másfelől viszont kimutatva annak több más szempontból nagyon is kedvezőtlen következményeit. Később a militarizáció témáját a társadalmi rendszerek, konkrétan az ún. szocialista rendszer valódi természetével kapcsolatban vizsgáltam. Erre ösztönzött az, hogy az UNU említett kutatási programjában és annak irányításában mások mellett olyanokkal dolgoztam együtt, mint Yoshikazu Sakamoto⁴⁷ professzor, az IPRA elnöke, Mary Kaldor⁴⁸, a London School of Economics and Political Science (LSE) tanára és Richard Falk⁴⁹, a Princetoni Egyetem professzora, akik a militarizmus kutatásának elismert szakembereinek számítottak. Több publikációmban is kimutattam, hogy azok a jellemző vonások, amelyeket általában a szovjet típusú rendszereknek tulajdonítanak a szakirodalomban, voltaképpen fellelhetők háború idején vagy legalábbis a hadseregben és a gazdaság katonai szférájában még a legfejlettebb és demokratikus berendezkedésű országok esetében is. Annyiban persze nyilvánvaló az eltérés, hogy utóbbiakban azok időben és térben korlátozottak maradnak, vagyis csak ideiglenesen érvényesülnek, illetve nem terjed-

⁴⁷ Sakamoto, Yoshikazu (1927–2014) – japán író, a Tokiói Egyetem professor emeritusa, akadémikus, az IPRA elnöke.

⁴⁸ Kaldor, Mary Henrietta (1946–) – brit akadémikus, az LSE professzora, Káldor Miklósnak, a brit kormány egykori tanácsadójának, a világhírű magyar származású professzornak a lánya.

⁴⁹ Falk, Richard Anderson (1930–) – amerikai nemzetközi jogász, a Princetoni Egyetem professzora.

nek ki a társadalmi és gazdasági élet minden területére. Korábbi felfogásomat a szovjet típusú rendszer jellemzőinek meghatározásában tehát a társadalmi élet egészére kiterjedő és tartós militarizáltság vonásával egészítettem ki, ez utóbbit pedig összefüggésbe hoztam a külfölddel szembeni elzárkózás és konfrontáció körülményeivel és annak a diktatúrát kiváltó, illetve erősítő hatásával.

V. B.: Milyen közös, még ha csak ideiglenesen, illetve korlátozottan jellemző vonásokra gondol?

Sz. T. : Többek között olyanokat említhetek, mint például a „hiány” jelensége a fogyasztási cikkek és a munkaerő tekintetében, az erőforrások elosztásának központosítása, általában az állami beavatkozások túlzott mértéke, a nemzetközi kapcsolatok korlátozottsága és a külvilággal, illetve a valódi vagy csak vélt ellenséggel szemben a védelem és belbiztonság erősítése, a rendőri szervek tevékenységének és besúgóhálózatának kiterjedése, a sajtó- és gyülekezési szabadság korlátozása stb., valamint nem utolsósorban az egyenlőségek és privilégiumoknak a sajátos kombinációja. Ez utóbbi a szovjet típusú rendszerben egyfelől a dolgozó tömegek alacsony színvonalú – bár teljes körű – szociális ellátásában és bérezésében, másfelől a pártállami vezetőréteg nagymértékű privilégiumaiban nyilvánul meg, a fejlett demokratikus országok hadseregében pedig egyfelől a közlegények teljes ellátásában és a béreknél jóval alacsonyabb zsoldjában, másfelől a tisztikar lényegesen magasabb jövedelmében és kiterjedt privilégiumaiban.

V. B.: Miért kezdett a nemzeti versenyképességgel is foglalkozni?

Sz. T.: Eredetileg csak azért, mert összefügg a nemzeti fejlődéssel, de tekintettel arra is, hogy a „nemzeti versenyképesség” koncepciója Michael Porter⁵⁰ könyve nyomán divatossá vált a nemzetközi szakirodalomban és itthon is. Konkrét alkalmat, illetve feladatot jelentett később egy OTKA-pályázat, amelyben vállaltam ifjabb munkatársaimmal együtt egy nyomdakész könyvkézirat elkészítését három éven belül. Kemény kollektív munka eredményeként így született meg a – velem együtt 11 szerző által írt – *Fejlődés, versenyképesség, globalizáció* című kétkötetes könyv az Akadémiai Kiadó gondozásában 2005-ben és 2006-ban. Az OTKA opponensei a legmagasabb értékelést adták a pályázati eredményünkre. Egyébként nemcsak ennek az OTKA-pályázatnak

⁵⁰ Porter, Michael Eugene (1947–) – amerikai közgazdász, akinek a versenystratégiáról írt könyve (*Competitive Strategy*, New York: Free Press, 1980) a vonatkozó gazdasági szakirodalomban az egyik legismertebb mű.

a kapcsán, hanem a nemzeti versenyképességről egyetemünkön tartott nemzetközi konferencián is véleményt nyilvánítottam szóban és írásban egyaránt e koncepció pontatlan és leszűkített értelmezéséről, valamint a versenyképesség meglehetősen egyoldalú és nagymértékben szubjektív vagy megbízhatatlan adatok alapján történő méréséről. A mérés ugyan ez esetben is nélkülözhetetlen, de egyáltalán nem mindegy, hogy mit milyen szempontból és miért mérünk, és hogy a mérési adatok mennyire megbízhatóak, térben és időben kellően kiterjedtek-e, vagyis elégségesek-e.

V. B.: Az említett nagyszámú nemzetközi tudományos konferencián és szakértői bizottságban való részvétele bizonyára nem maradt hatás nélkül az Ön saját nézeteire sem. Mely eszmecserék voltak Önre különösen nagy hatással?

Sz. T.: Már az előzőekből is kitűnhetett, hogy több esetben is épp a vonatkozó konferenciára vagy bizottságban való részvételre történt meghívás készítetett az ott megvitandó témával, illetve problémákkal való foglalkozásra. Ugyanakkor a vitákban elhangzottak sokat segítettek nézeteim tisztázásában, érvelésem javításában is. Ebből a szempontból is különösen az UNU már említett nemzetközi kutatószervező bizottságában, valamint az IFDA rendezvényein és a Delphi Forumon folytatott eszmecserék voltak nagy hatással rám. Ezek megerősítették vagy korrigálták, illetve kiegészítették nézeteimet a társadalmi rendszerekkel és az emberiség globális problémáival, a nemzetközi egyenlőtlenségekkel, világgazdasági válságokkal és általában a szükséges strukturális és intézményi reformokkal, az átalakulás, illetve megoldások módozataival kapcsolatban. Az intenzív eszmecserék során voltaképpen egy „harmadik rendszer”, egy alternatív fejlődési út lehetőségét, illetve a globális válság megoldásához, a nemzetközi egyenlőtlenségek és egyensúlytalanságok csökkentéséhez vezető átalakulás módját és esélyét vitattuk meg olyanokkal, akik – hozzám hasonlóan – nem tartoztak sem a nyugati mainstream elméletek, a neoliberais ideológia, sem pedig a szovjet „marxista-leninista” ideológia híveinek táborába. Egyébként a Marc Nerfin igazgatása alatt álló IFDA meghirdetett példaképének Salvatore Allendét⁵¹ és Nagy Imrét választotta. Marc Nerfin koncepcióját a „harmadik rendszerről”, amellyel én is egyetértettem, a „Neither Prince, nor Merchant: Citizen – An Introduction to the Third System” című cikkében fejtette ki – arra

⁵¹ Allende, Salvador Gossens (1908–1973) – orvos, politikus, 1970 és 1973 között Chile elnöke. Az államcsíny során meggyilkolták.

következtetve, hogy nem az állam és nem a tőke, hanem a polgár, vagyis a civil társadalom kell, hogy uralkodjék. Egy olyan társadalmi rendszer igényét fogalmazta meg, amelyben a civil társadalom ellenőrzi demokratikus szervezetei által mind az államot, mind a piacgazdaságot. Bár ezt a koncepciót a későbbiekben több írásomban is teljes meggyőződéssel stratégiai célként említettem, ma már belátom, hogy a hozzá fűzött reményem annyiban illúziónak bizonyult napjainkban, hogy a civil társadalom megszorított szervezetei vagy legalábbis legtöbbször nem független az állam vagy a nagytőke befolyásától és anyagi támogatásától.

V. B.: Hogyan fogadták, illetve túrték el akkoriban idehaza egy olyan alapítvány, vagyis az IFDA értekezletein való részvételét, amely Nagy Imrét példaképnek tekintette?

Sz. T.: Aligha nézték jó szemmel a pártközpontban vagy pláne a belügyben. Talán ezzel is magyarázható, hogy az akadémiai levelező tagságra való előterjesztésem több ízben is elbukott a rendszerváltás előtt. Miközben az MTA illetékes tudományos osztálya már először is támogatta jelölésemet titkos szavazáson, és később is az ajánlottak között voltam, előterjesztésemre a közgyűlésen nem került sor. Nemzetközi tevékenységem és sikerem korábban ugyan nem hozta meg akadémiai tagságomat, de 1981-ben „nemzetközileg is elismert” tudományos munkásságomért a Munka Érdemrend arany fokozatát nyertem el, majd 1985-ben „a magyar tudománynak az adott szakterületen való fejlesztésében és nemzetközi elismertsége, valamint kapcsolatai javításában való” hozzájárulásomért Állami Díjban részesültem.

V. B.: Egyetemi munkája és külföldi utazásai mellett milyen feladatokat látott el és meddig dolgozott az Akadémia Világgazdasági Intézetében?

Sz. T.: Az egyetemi kutatásokhoz és a külföldi konferenciákhoz is kapcsolódó tudományos munkámon kívül, mint már említettem, egy ideig az Afro-ázsiai Osztályt vezettem, és természetesen az intézet képviseletében is részt vettem konferenciákon, nevezetesen a KGST-országok akadémiainak együttműködése keretében működő „Afrika-probléma-bizottság” ülésein. Ezenfelül az igazgatóság jóváhagyásával egy UNU-bázis létrehozását is kezdeményeztem, majd pedig ezzel összefüggésben a társadalomtudomány vonatkozásá-

ban az MTA és az UNU közötti szerződés megkötésére is javaslatot tettem. Ezt a szerződést az MTA főtitkára és hazánkba látogatásakor az UNU rektora írta alá.

1985-ben azonban felmondtam félállásomat a VKI-ben, mivel elvállaltam az MSZMP Társadalomtudományi Intézetében a tudományos igazgatóhelyettesi tisztséget.

V. B.: Miért döntött így, mi volt ennek a lépésnek az előzménye?

Sz. T.: Aczél György, aki miután a reformokat ellenzők nyomására elveszítette KB-titkári funkcióját, és csekély kompenzációként ennek az intézetnek a vezetését kapta meg, azt kérte az Akadémia akkori elnökétől, Berend T. Ivántól, hogy ajánljon neki egy megfelelő helyettest. Mégpedig olyat, akinek egyrészt van tapasztalata a tudományos kutatásokban és azok szervezésében, másrészt, akit az intézetben a jól ismert ellenzékiek, az ún. „másként gondolkozók” is elfogadnak. Mivel az Akadémia elnöke engem javasolt, Aczél felajánlotta nekem az igazgatóhelyettesi állást. A megtisztelő ajánlatot – miután egy-két nap gondolkodási időt kértem – végül is három feltétellel elfogadtam.

V. B.: Melyek voltak ezek?

Sz. T.: Az első az, hogy hadd tartsam meg egyetemi professzori állásomat – természetesen csak fél fizetéssel. Erre Aczél minden további nélkül igent mondott. A második az volt, hogy magánszemélyként, vagyis nem az intézet képviseletében, továbbra is folytathassam nemzetközi tevékenységemet, különösen az UNU-ban, és eleget tehessek külföldi meghívásoknak. Aczél erre is igent mondott azzal, hogy külföldi útjaim és az UNU-nál vállalt tevékenységem nem gátolhatja intézeti feladataim teljesítését. Végül a harmadik arra vonatkozott, hogy ne kelljen foglalkoznom pártügyekkel, kizárólag a tudományos kérdéseknek szentelhessem az időmet. Aczél ezen ugyan meglepődött, hiszen pártintézményről volt szó, de némi habozás után erre is igennel válaszolt, hozzátéve, hogy a pártügyekhez amúgy is jobban ért a másik igazgatóhelyettes.

Az intézetben végzett munkám ugyan erősen igénybe vett, a tanzániait kivéve minden korábbi állásomhoz képest nagyobb feladatot és kötöttebb munkarendet jelentett. Mégis sikerült összeegyeztetnem mind egyetemi, mind külföldi feladataimmal. Egyszersmind igen tanulsá-

gos is volt, és közelebb kerültem a hazai közülethez, különösen az intézetbeli és az intézet-hez kapcsolódó ellenzéki körhöz, a változásokat párton belül sürgető értelmiségi elithez.

V. B.: Miért volt tanulságos?

Sz. T.: Egyrészt első ízben dolgoztam egy pártintézményben, ráadásul a félelmetesnek mondott Aczél György helyetteseként – bár akkor őt már sokan „fogatlan oroszlának” tekintették. Másrészt beosztásomnál fogva egy olyan kutatógárda élére kerültem, amelynek egyfelől olyan, jó képességű és tapasztalt kutatók voltak a tagjai, akik a pártellenzékhez tartoztak, másfelől viszont jóval kevésbé tehetséges, inkább csak korábbi, pártbeli érdemeik miatt alkalmazott és jobbára reformellenes munkatársak is. Érdekes volt abból a szempontból is, hogy az intézet eleve multidiszciplináris struktúrájú és összetételű volt, ami számomra egyfelől igen öröndetes körülménynek számított, másfelől viszont éppen emiatt nehézségeket is jelentett a koordináció.

Tanulságosak voltak az olyan viták, amelyek például a képviseleti demokrácia témájával vagy az állam gazdasági szerepével, továbbá a szociáldemokrácia helyzetével vagy a hazai szegénység problémájával foglalkoztak. Ezek némelyikén olykor Aczél is érdeklődéssel részt vett. Amikor még jóval a rendszerváltás előtt az egyik ilyen vita a többpártrendszerre való át-térésről folyt, az ideológiai, tudományos és oktatási ügyekért felelős KB-titkár engem rendelt be hivatalába, hogy kérdőre, illetve felelősségre vonjon.

V. B.: Még a rendszerváltás előtt távozott az intézettől. Ennek mi volt az oka?

Sz. T.: Az, hogy Aczél György visszavonta korábbi egyetértését és annak a törekvésemnek a támogatását, hogy az intézetet az Akadémiához soroltassuk át, noha ezt az Akadémia akkori elnöke is segítette volna.

„A TANKÖNYVÍRÁS ÉS SZERKESZTÉS FELADATAIN TÚLMENŐEN IS MEGSZAPORODTAK EGYETEMI FELADATAIM”

V. B.: Ekkor már csak az egyetemi állása maradt meg?

Sz. T.: Igen. Ez abból a szempontból még hasznos is volt, hogy a rendszerváltás után bekövetkező egyetemi változások nagyon is szükségessé tették a tanszék oktatási programjának széles körű, korszerű elméleti és módszertani ismeretekkel való bővítését. Elsősorban a nemzetközi gazdaságtan, illetve a más témaköröket, így a komparatív rendszereket és a fejlődés gazdaságtanát is felölelő világgazdaságtan vonatkozásában.

Bár a „szocialista”, pontosabban a sztálini rendszer valóságos természetéről, vonásairól és az átalakulás szükségességéről, lényegéről és problémáiról szóló kéziratom már a rendszerváltás előtt elkészült, és az egyik kiadóhoz került, csak 1990-ben jelent meg *A kelet-európai átalakulás és a világgazdaság*⁵² címmel – szinte egy időben másikkal, *Világgazdasági elméletek*⁵³ című könyvecskémmel. Ezt követően egy olyan tankönyv megírását kezdeményeztem, amely a világgazdaságtan minden fontos témakörében elméleti és módszertani ismereteket ad az egyetemi tanulmányok alsó, középső és felső, vagyis BA-, MA- és PhD-szintjén is felhasználható módon. Végül is így készült el nem a remélt kollektív, hanem csak saját munkám eredményeként a már említett terjedelmes tankönyv *A világgazdaságtan elméleti és módszertani alapjai*⁵⁴ címmel 1995-ben. Ez a könyv nemcsak nívódíjat kapott, hanem az 1995-ös könyvkiállításon a társadalmi zsűritől „Az év szakkönyve” címet is elnyerte. Ennek újabb, tematikailag és terjedelemben is lényegesen kibővített kiadása már egy második kötetet is igényelt, amelynek a tanszék több munkatársa is szerzője lett.

⁵² *A kelet-európai átalakulás és a világgazdaság*. Budapest: Aula–Kossuth, 1990.

⁵³ *Világgazdasági elméletek (Történeti és kritikai áttekintés)*. Budapest: Aula, 1990.

⁵⁴ *A világgazdaságtan elméleti és módszertani alapjai*. Budapest: Aula, 1995.

V. B.: Az oktatáson és tankönyvíráson kívül voltak egyéb egyetemi feladatai is?

Sz. T.: Igen. 1995-től 1998-ig a Világgazdasági Tanszéket vezettem. 1991-től 2007-ig a Budapest Institute of Graduate International Studies (BIGIS) posztgraduális továbbképző programjának és az International Studies Center angol nyelvű BA- és MA-programjának is egyik állandó oktatója és tanácsadója voltam, 1995-től vezető oktatója lettem, 1998-ig elnöke is voltam a „Nemzetközi kapcsolatok” multidiszciplináris doktori iskolának. Bár e doktori iskola, illetve program elindítását nem én kezdeményeztem, igyekeztem multidiszciplináris jellegét saját tárgyaimon túlmenően is bővíteni és erősíteni, beleértve az értekezések ebből következő interdiszciplináris szemléletének követelményét.

V. B.: Életrajzából az derül ki, hogy másutt is oktatott.

Sz. T.: Igen, 1994-ben és 1996-ban meghívott vendégprofesszorként az Egyesült Államok kaliforniai egyetemén, Los Angelesben, az UCLA-n oktattam. Idehaza néhány évig a szombathelyi Berzsenyi Dániel Főiskola egyetemi szakán, illetve annak kőszegi kihelyezett posztgraduális kurzusán is önálló tárgyak oktatását vállaltam.

„A TUDOMÁNYBAN NINCS HELYE AZ IDEOLÓGIÁNAK”

V. B.: Oda a korábbi tanítvány Miszlivetz Ferenc hívta?

Sz. T.: Igen, de ő akkor már professzorként, illetve Kőszegre intézetigazgatóként hívott. Abban az időben és az akkor még általam vezetett, MTA által támogatott egyetemi kutatócsoport munkájához kapcsolódva írtam meg a *Globalizáció, regionális integrációk és nemzeti fejlődés korunk világgazdaságában*⁵⁵ című könyvemet. A Kőszegen működő Institute of Advanced Studies nemzetközi tanácsadó testületének ma is tagja vagyok, de oktatói tevékenységet már sem ott, sem egyetemünkön nem folytatok.

⁵⁵ Szombathely: Savaria University Press, 2002.

V. B.: Az oktatásban, előadásaiban az adott témáktól függetlenül is miről kívánta általában meggyőzni hallgatóságát a tudománnyal kapcsolatban?

Sz. T.: Leginkább talán arról, hogy a tudományban nincs helye az ideológiának, és pedig nemcsak az explicit, politikaorientált ideológiának, hanem a rejtett, látszólag politikamentes ideológiának sem. Egyébként erről írtam egy akadémiai tanulmánykötetben is.

V. B.: Mit ért pontosan „rejtett, látszólag politikamentes” ideológián?

Sz. T.: Azokat a nagyon is gyakori, a nyílt, politikai ideológiáknál is gyakoribb, látszólag „tisztán” elméleti és „tárgyilagos” koncepciókat, amelyeket, noha a valóságtól elvonatkoztatottak, vagy legjobb esetben is annak csak egy adott helyen és időben létező részére érvényesek, mégis általánosan és örökké érvényesnek, az igazság kizárólagos hordozóinak tartanak. Ilyenek ugyan nem csak a társadalomtudományban találhatók, de itt a leginkább jellemzőek, és kevésbé is lepleződnek le, mint a természettudományban és az orvostudományban. Ide tartoznak általában még azok az elméleti tételek is, amelyeket megalkotóik ugyan az adott időben és helyen valóban létező jelenségek, illetve folyamatok magyarázatára és a kevésbé fontos körülményektől elvonatkoztatva dolgoztak ki, de követőik már e premisszák nélkül és a megváltozott körülmények ellenére is vitathatatlanul érvényesként kezelnek – amint ezt a legtöbb standard közgazdaságtani tankönyvben tapasztalhatjuk. Ezért is szoktam hangsúlyozni hallgatóim előtt, hogy egy elméleti tétel csak annyit ér, amennyire explicit vagy implicit előfeltevései valóságok.

A valóság egyébként is sokkal bonyolultabb, és sokkal gyorsabban is változik, semhogy egy konkrét kutatási vagy mérési eredmény és bármilyen elméleti következtetés általánosan és örökké érvényesnek legyen tekinthető. Mivel pedig minden vizsgált jelenség és folyamat összefüggésben van az adott helyen és időben tapasztalható más jelenségekkel és folyamatokkal, az összefüggések figyelembevétele holisztikus szemléletet kíván.

Nagyon jellemző a rejtett ideológia az olyan kifejezések és elméleti tételek, koncepciók általános érvényűként való kezelésében, amelyek esetében, mint pl. a „jóléti hatás” vagy a „fogyasztói társadalom” stb., valamiféle homogén társadalom tételeződik fel. Nem kevésbé jellemző az olyan tételekre, amelyek megkülönböztetés nélküli általános feltételezéseket fe-

jeznek ki. Ilyen feltételezés például a valutaleértékelésnek minden esetben külkereskedelmi mérleget javító vagy a külföldi tőke beruházásainak eleve foglalkoztatottságot növelő hatása, a társadalmilag tömeges méretű munkanélküliségnek vállalati szinten munkaintenzív technika alkalmazásával való leküzdhetősége vagy a relatíve tőkészegény országokban a komparatív előny munkaintenzív ágazatokra szakosodással való megteremthetősége. Az ilyen tételek elvonatkoztatnak a társadalmi viszonyoktól, illetve a gazdasági szektorok és aktorok érdekei közötti különbségektől vagy azok input-output kapcsolataitól.

Mindezekén túl és általában minden olyan koncepció, eszme, elv és elmélet óhatatlanul ideológiaként is funkcionál, amelyet önös, partikuláris célokra, politikai vagy gazdasági érdekek szolgálatában használnak fel.

„A CSALÓDÁSOKRA, BOSSZANKODÁSOKRA LEGJOBB GYÓGYSZER A HUMOR, AZ IRÓNIA ÉS ÖNIRÓNIA”

V. B.: Mikor ment nyugdíjba?

Sz. T.: Az egyetem nappali tagozatán végzett oktatói tevékenységemet 2002-ben szüntetem meg. Ennek oka egyébként az volt, hogy a „Nemzetközi gazdaságtan” tárgy oktatását felső utasításra tanszékünkötől a Közgazdaságtudományi Karon, ahová tartozott, elvették egy másik, jóval később létrejött és a nemzetközi gazdaságtan oktatásával is csak részben foglalkozó tanszék javára. Ez utóbbi az említett elméleti és módszertani tankönyvünket egy – bár neves szerzők által írt, de a gyakorlatban használt és az elemzésekben nélkülözhetetlen fogalmak, tételek és főként számítási módszerek mellőzése miatt az alapismeretek oktatására alkalmatlan – amerikai tankönyv lefordított változatával váltotta fel. Ekkor én tiltakozásul – egyszersmind a rektornál kemény bírálatot mondva – a korhatár elérése előtt felmondtam a munkaviszonyomat, és nyugdíjba vonultam.

Munkaviszonyom megszűnése ellenére az egyetem korábban általam vezetett doktori iskolájában és az ISC angol nyelvű oktatási programjában még néhány évig tovább oktattam tárgyaimat immár professor emeritusként. Mivel 2008-ban feleségem egészségi állapota miatt végleg vidékre költöztünk, ahonnan a rendszeres felutazás Budapestre egyre fárasztóbb lett, már évek óta semmilyen kurzust sem oktatok. Igyekszem viszont újabb publikációimmal és olykor tanácsokkal továbbra is segíteni az egyetemi oktatást, illetve a tanszéket.

Tudományos publikációim azóta is gyarapodtak. Két újabb könyvem is napvilágot látott: a 2009-ben megjelent *Ki, mi és miért van válságban?*⁵⁶ című, valamint az évtizedes kutatási eredményeimet összefoglaló, *Fejlődés-gazdaságtan*⁵⁷ címmel 2011-ben kiadott és tankönyvként is használt monográfiám.

V. B.: Pályafutásának az egyetemhez kapcsolódó részéről részletesen is beszélt. Kérem, hogy térjünk vissza az Akadémián végzett tevékenységére, hiszen egy időben például osztályelnök is volt.

Sz. T.: 1993-ban választottak levelező taggá, majd 1998-ban rendes taggá, sőt ekkor a Gazdaság- és Jogtudományi Osztály elnökének is, aminek következtében néhány évig az MTA Elnökségének is tagja lettem. Ez lényegesen nagyobb terhet és felelősséget jelentett akadémiai tevékenységemben.

V. B.: Mi volt a fő célja osztályelnökként?

Sz. T.: Elsősorban arra törekedtem, hogy szorosabb legyen a kapcsolat az osztály és tudományos bizottságai között, illetve ugyanezt szerettem volna elérni a köztestületi tagokkal való viszonyban is.

V. B.: Miért érezte pont ezt a legszükségesebbnek?

Sz. T.: Mert egyre sürgetőbbé vált a szociológián kívül befogadott hadtudomány és politikatudomány, valamint a regionális tudomány megfelelő képviselőinek biztosítása. Ráadásul az Aka-

⁵⁶ *Ki, mi és miért van válságban? A leegyszerűsítő nézetek és szemléletmód kritikája.* Budapest: Napvilág, 2009.

⁵⁷ *Fejlődés-gazdaságtan.* Budapest: Akadémiai, 2011.

démia korábbi elnöke, Kosáry Domokos⁵⁸ által meghirdetett „köztestületi Akadémia” koncepciójának megfelelően valamit tenni kellett annak érdekében is, hogy az osztályhoz tartozó tudományos bizottságok és köztestületi tagok tevékenységét ösztönözzük, a velük való együttműködést pedig erősítsük. Javaslatokat és erőfeszítéseket tettem a kölcsönös információáramlás megteremtésére, a bizottságok rendezvényeiről és tagjaik eredményeiről osztályüléseken történő beszámolókat biztosítására, és kezdeményeztem új bizottságok létrehozását is. Osztályelnökként ezenkívül a tudományos minősítési eljárás korszerűsítésére, a tudománymetria megfelelő alkalmazására, illetve a doktori követelmények pontosítására is törekedtem, egyszerűsítve a tudományos bizottságokat a minimális követelmények lehetőleg számszerű, a tudománymetria eszközeivel való meghatározására. Ez így vagy úgy meg is történt. Sajnálatos módon azonban Akadémiánk minősítési eljárásában a későbbiekben egyre inkább eluralkodott a tudományos értékelések és összehasonlítások tekintetében a leegyszerűsítő mennyiségi szemlélet és a tudománymetria tudománytalan alkalmazása. Ez ellen és az MTMT megfelelő reformja érdekében két szerzőtársammal, Zalai Ernővel és Csaba Lászlóval együtt cikket írtunk, amelyek, mint már említettem, a *Magyar Tudományban* meg is jelentek.

V. B.: Volt-e a cikkeknek kellő hatásuk?

Sz. T.: Sajnos, maguknak a cikkeknek alig. De mivel rajtunk kívül mások, más osztályokról is szóvá tettek fogyatékoságokat, megindult egy legalábbis biztató folyamat.

V. B.: Ebben van szerepe Önnek is?

Sz. T.: Nincs, én legfeljebb véleményt nyilvánítok arról, ami osztályülésünk vagy a részvétellel működő egyik doktori bizottság ülésének napirendjére kerül. Jelenleg nemcsak a Gazdaság- és Jogtudományok Osztályának, hanem az osztály két tudományos bizottságának, a Nemzetközi és Fejlődéstanulmányok Tudományos és Doktori Bizottságának, valamint a Statisztikai és Jövőkutató Tudományos Bizottságának is tagja vagyok, sőt előbbinek megválasztott tiszteletbeli elnöke is.

⁵⁸ Kosáry Domokos (1913–2007) – történész, egyetemi tanár, akadémikus, 1990 és 1996 között az MTA elnöke.

V. B.: Eszerint a 70 éves korhatár elérése az Ön számára sem jelentette a munka befejezését, miként más idős akadémikusok számára sem. Az Akadémia köztestületében végzett rendszeres tevékenységén kívül jelenleg is dolgozik valamin?

Sz. T.: A korhatárnak a tudomány művelésében semmi értelme sincs. Egy akadémikus általában mindaddig, amíg egészségi állapota és egyéb körülményei azt nem gátolják, élete végéig folytatja munkáját, eltérően a más területen dolgozóktól. Így természetes, hogy továbbra is rendszeresen publikálok, sőt, egy újabb könyv kéziratán is dolgozom, amely a társadalomtudománynak és a társadalmi fejlődésnek történeti, elméleti és módszertani tanulságait igyekszik felfogásom szerint összefoglalni.

V. B.: De feltételezem, hogy azért marad ideje szórakozásra, kikapcsolódásra, illetve hobbikra is.

Sz. T.: Természetesen, bár nem sok. A legjobb esti kikapcsolódást és reggeli felfrissülést számomra a zene, különösen Bach, Vivaldi, Mozart műveinek hallgatása jelenti. Szeretem a tartalmas novellákat és főként a verseket. Legfőbb hobbim és egyben egészségvédőm a sport. Feleséggel valaha nagy kirándulásokat tettünk a hegyekben, több éven át rendszeres kajakutúrákon vettünk részt, Tanzániában nemcsak úsztunk, hanem búvárkodtunk is a tengerben. Évtizedeken át rendszeresen kerékpároztunk. De mindezeket túl nekem szinte életfeltételemmé vált a tenisz, amelyet valaha versenyszinten űztem. Jó ideje persze már csak amatőrként játszom, de télen is. Mindezek mellett talán ugyancsak hobbinak tekinthető az, hogy évek óta írogatom a magam szórakoztatására, illetve bosszankodásaim, csalódásaim vagy éppen saját tévedéseim humorral való enyhítésére, ironikus szellemeskedéseimet. Nevezetesen egy „anti-lexikon” és „félre-értelmező szótár” újabb és újabb szócikkei megfogalmazásával, valamint „Murphy”, „Parkinson” és „Lawrence” törvényeinek mintájára újabb „törvények” kitalálásával. Ezek némelyikében önirónia is kifejeződik, amelyre – és nem csak az önkritikára – azért van szükség, hogy megvédjen a nagyképűségtől és a magunk tudománya, sőt általában is a tudomány eredményeinek túlértékelésétől. Egyébként meggyőződésem, hogy a csalódásokra, bosszankodásokra legjobb gyógyszer a humor, az irónia és önirónia.

Az interjú 2017 őszén készült
a Magyar Tudományos Akadémián.

UTAK

A SZÉCHENYI TÉRRE